

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' XALI'Q BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
Ajiniyaz atindag'i No'kis ma'mleketlik pedagogikali'q instituti'

«Miyet ta'limi» kafedrasi'

4-kurs talabalari' ushi'n

Ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw

pa'ninen

LEKTSIYA

Pa'n oqitiwshii: B.Ibragimov

No'kis-2015

1 – LEKTsiYa

Jaslardi ka`sipke bag`darlawdin` teoriyaliq sha`rt-sharayatlari

JOBASI

1. Ka`sipke bag`darlaw boyinsha aldin`g`i oy-pikirler ha`m olardin` rawajlaniw tariyxi.
2. Pa`nnin` maqseti.
3. Pa`nnin` mazmuni.
4. «Bilimlendiriw haqqinda»g`i nizam ha`m «Kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlamasi».

A`debiyatlar.

1. Davletov K.D. va boshqalar: «Mehnat va kasb ta`limi nazariyasi hamda metodikasi». Toshkent. Wqituvchi. a99g yil.
2. U.K.Tolipov va boshqalar: «Kasbiy pedagogika» (maruzalar matni). Toshkent. g00a yil.
3. S.A.Boltaboev, R.G.Mullaxmetov, V.N.Sattarov «Kasb tan`lawg`a ywllash». Toshkent. g00a yil.

Jaslardi ka`sipke bag`darlaw jumislari haqqinda ertede jasap o`tken teren` oy-pikir ju`ritiwshilerde o`zlerinin` jaqsi pikirlerin bildirgenin bilemiz. Bizge belgili XI-XII a`sirlerde Maverennaxr ha`m Xorasanda o`ner ilimi ko`leminin` rawajlaniji en` joqari shoqqisina jetken. Ha`zirgi waqtlari Respublikamiz a`tirapinda o`tkizilip atirg`an arxeologiyaliq jumislar sonin` da`lili bolip, bul jerde o`nermentshiliktin` erte da`wirlerde rawajlang`anlig`in ko`rsetedi.

X-a`sirde jasap o`tken ulli babalarimiz Abu Nasr Al` Farabiy adamlardi hadal miynet etiwge ha`m ka`siplik miynet etiwge ha`m ka`sip-o`ner u`yreniwge, islewge shaqiradi. Bul eki jol menen ta`lim ha`m ta`rbiya joli menen payda boldi. «Ta`lim bul xaliqlar ha`m qalalar ortasindag`i teoriyaliq paziyet (qatnas) ha`m a`meliy ka`sip-o`ner pa`ziyetlerin birlestiretug`in so`z degen edi».

Ka`sip-o`ner islewdin` a`hmiyeti haqqinda ulli ilimpaz Abu Ali Ibn Sino (9x0-a0ku) nin` miynetlerinde ko`riwge boladi. Onin` pikirinshe jaslig`inan balag`a belgili bir ka`sipti u`yretiw lazim. Bala ka`sip-o`nerdi ma`lim da`rejede o`zlestirip bolg`annan keyin iyelegen o`ner-ka`sibinen o`z turmisinda paydalaniw ja`ne hadal miynet penen o`z betinshe turmis keshiriwge u`yretiw kerek degen edi.

Adamzat tariyxinda shig`is, batis du`n`ya bo`legnde ha`mde Amerikada jaslardin` ka`sip-o`ner islewine ayriqsha itibar menen qarag`an. Olardin` ka`sip-o`ner islewine ataliq, ustazliq ma`sla`ha`tlerin jol-jobalarin barliq waqitta berip barg`an.

Ka'sipke sa'ykes ma'sla'ha't beriwshi orinlar a'sirimiz baslarinda payda bola baslag'an.

Birinshi ka'siplik ma'sla'ha't byurosi a90x-jili Amerikanin` Boston qalasinda sho'lkemlestirilgen bolip, bul kasipke bag'darlawdin` baslaniwi dep aytilip kelinbekte. Biraqta tariyxiy mag'liwmatlarga ko'z jiberip qarasaq ka'sipke bag'darlaw jumislari erteden qalipleskenin ko'remiz.

Ka'sipke bag'darlaw jumislariada adamzat ja'miyeti siyaqli o'z rawajlaniw tariyxina iye.

Ka'sipke bag'darlaw Orayi keyinirek N'yu-Yorkta sho'lkemlestirilip onin` waziypalari qatarina adamlardin` tu'rli ka'siplerdi islewlerinde qoyilatug'in talaplar mektep oqiwshilari qa'biletlerin teren`irek u'yretiw siyaqli ma'seleler kirgen.

Sol da'wirde Angliyada arnawli Wa'zirlik ruxsati menen au jastan kishi bolg'an oqiwshilardin` ka'sip tan'lawina ma'sla'ha't yaki ko'birek a'meliy ha'rekterdegi mag'liwmatlar menen ja'rdem ko'rsetiwshi orinlar ashiw jolg'a qoyilg'an. a9gg-jili Germaniyada ka'sipke bag'darlaw ha'm ma'sla'ha't haqqinda nizam qabil etilgen ha'm sol tiykarinda bul sistemani a'melge asiriw da'wirinde ko'rsetiwshi nizam tastiyoqlang'an. a9gu-jili Leningradta sho'lkemlestirilgen ka'siplik ma'sla'ha't byurosinda a'meliy izetlewler menen birgelikte ilimiy izetlewlerde alip barg'an.

k0-jillardin` baslarinda ka'siplik ma'la'ha't ha'm ka'sipke bag'darlaw Orayliq laboratoriyasin jedel sho'lkemlestiriw jumislarin alip bardi. a9kg-jilg'a kelip bul tu'rdegi byurolar sani ono ke jetken.

o0-jillardin` baslarinda ka'sipke bag'darlaw boyinsha ko'z-qaras ja'nede ku'sheye basladi ha'm belgili da'rejede sho'lkemlestiriw-metodikaliq jaqinlasiw ju'zege keledi. Sonnan keyingi jillarda oqiwshilardin` qizig'iwlari ha'mde xaliq xojalig'inin` za'ru'rliginen kelip shiqqan halda islep shig'ilg'an ka'sipke bag'darlaw jumislari bes jilliq bag'darlamalar tiykarinda qaliplesip bardi.

O'zbekstan o'z g'a'rezsizligin qolg'a kiritken ku'nnen baslap-aq ta'lim beriw sistemasinda tu'pten o'zgerisler bola basladi. «Bilimlendiriw haqqinda»g'i nizam, «Kadrlar tayarlaw milliy bag'darlamasi»nin` qabil etiliwi na'tiyjesinde xaliq xojalig'inin` qa'niygeli kadrlar menen ta'miynlew dizimi jaratildi.

G'a'rezsiz O'zbekstannin` bu'gingi ku'nde ma'mleket siyasati da'rejesinde ko'terilgen bilimlendiriw tarawinda a'melge asirilip atirg'an jumislar protsessinde tiykarg'i bolip esaplang'an uliwma orta ta'lim mektepleri jumislarinin` tiykarg'i waziypalarinin` biri. Oqiwshi jaslardi turmisqa tayarlaw ha'm ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdan ibarat.

Ka'sipke bag'darlaw - insannin` bu'gingi ka'siplik xizmet sub'ekti sipatinda o'zinin` qaliplesiw protsessin o'tip, keleshekte bazar ekonomikasi qatnaslarina iykemlesip baradi. Ka'sipke bag'darlaw joli jaslardi ka'sipti erkin, g'a'rezsiz tan'lawdin` ilimiy-a'meliy sistemasi

sipatında qarawǵa tuwra keledi. Olar ha'r bir insannıń jeke o'zgesheliklerin ha'm xalıq xojalıǵı talapları tiykarında miynet resursların tolıǵı menen ta'miynlew bazar ekonomikasi qatnasıqların ń za'ru'rılıǵın esapqa alıw kerek. Sonlıqtan pa'nnıń tiykarǵı aldına qoyǵan maqseti keleshek jaslardı yag'niy bolajaq qa'niygelerdi ka'sipke bag'darlawdın tiykarǵı forma ha'm metodları, shart-shariyatlari menen tanistirip bariwdan ibarat.

Ha'zirgi ilim-texnikanın tez pa't penen rawajlanıwı jag'dayında jas a'wladtı ja'miyetimiz qurlısında jedel qatnasiwg'a tayarlawg'a tiyisli bolǵan mekteptin roli burıngı da'wirge qarag'anda aytarlıqtay da'rejede o'skenligin ko'riwge boladı. Usi ko'z-qarastan oqıwshılarg'a ilim-pa'n tiykarları boyınsha teren bilimlerdi sin'diriw, olardı joqari sanalılıqqa ta'rbiyalaw, ulıwma insaniylik pa'ziyetlerdi qaliplestiriw, jas-a'wladtı turmisqa ha'm miynetke, turmisliq za'ru'riy ka'siplerdi an'li jag'dayda tan'lawg'a tayarlaw ta'lim ha'm ta'rbiya beriw dın ha'mme basqishlarında ha'zirgi kundeǵi mektepler dın tiykarǵı wazıypası.

Ka'sipti ha'r ta'repleme duris tan'law adamzat turmisındag'ı en tiykarǵı qa'demi bolıp, jas a'wladtın pu'tkil o'miri dawamındag'ı tabisi.

Ha'mme ta'repleme qanday da'rejede ka'sipti duris tan'lag'anlıǵına baylanisli. Ka'sipti duris tan'lawda ha'r bir mektep oqıwshısının jeke qizig'iwına qa'biletine, onın mu'mkinshiliklerine say keliwi ushin onın jeke o'zgesheligin den-sawliq da'rejesin esapqa, itibarg'a aliwg'a tuwra keledi. Bular turmisliq paydasi ha'm o'nimli miynette ha'mmeden ko're iske asadı.

Adam orınlap atırg'an jumislarına do'retiwshilik qatnasta bolıp, miynet o'nimdarlıǵın ha'mme waqıt arttırıp barsa g'ana o'z miynetinen ra'ha'tlenedi, kewli tolıp tasadı. Usınday bolǵanda ha'r bir insan ja'miyetimizge en ko'p payda keltiredi. N.K.Krupskayanın pikiri boyınsha qa'niygelikti erkin tan'law ju'da u'lken a'hmiyetke iye. Adam o'zi islep atırg'an jumisin jaqsi ko'rse, bunnan ol ra'ha'tlenedi kewli toladı, jalıqpay miynet o'nimin ko'teredi.

Mektep oqıwshılarının ka'sip tan'lawı an'li za'ru'riy bolıwı ha'm miynet talaplarına sa'ykes keliwi, jigit qızlarımız dın keleshek jolında jeke tilek talarların qanaatlandiriwi tiyis.

Bunın ushin jas o'spirimler joqari da'rejede sawatlı mag'liwmatlı bolıwı za'ru'r bolıp, jan'a a'sirimizde bunday bilimsiz mag'liwmatsız ilim-texnika, pa'n jetilisiwi mu'mkin emesligin o'z-o'zinen tu'sinikli.

Bizin O'zbekstanımız sanaatın tez pa't penen rawajlang'anlıǵı, awıl xojalıǵın mexanizatsiyalaw ha'mde elektrlestiriw barısında u'lken qa'demler dın qoyılǵ'anlıǵı, ilim-texnika ha'm ma'deniyatti rawajlandiriwin jedellestiriw tarawındag'ı tabislar, bir ta'repten jaslardıń qizig'iwlarına ha'm qa'bilerlerine baylanisi, ekinshi ta'repten xalıq xojalıǵı talap za'ru'rılıǵine tiykarınan ka'sip tan'lawları ushin a'meliy ko'z-qarastan sheklenbegen mu'mkinshilikler do'retti. Ulıwma bilim beriwshi mekteplerde miynet politexnika ta'limi

jag`dayinda ka`sipke bag`darlaw problemasin jaqsi jolg`a qoyiw ushin barliq sha`rt sharayatlar iske aspaqta.

Ka`sipke bag`darlaw, oqiwshilarg`a politexnik mag`liwmat beriwshi ma`seleler menen, ka`sip tan`law bolsa, onin` bilim da`rejesi menen ajiralmas baylanista.

Jas-o`spirimlerde miynetke do`retiwshilik qatnasta boliwdi ta`rbiyalaw u`lken a`hmiyetke iye. Do`retiwshilik insan pa`ziyetlerine ta`n bolip, qa`biletlerdi ha`r ta`repleme jetilistiriw ushin ha`r qiyli mu`mkinshilikler talap etiledi. Balalar jas waqtinan baslap-aq, miynetke qizig`ip qaladi, olar o`zinin` ha`r qiyli oylarinda ata-anasina, do`geregindagi kisilerge elikleydi, olardin` miynet ha`reketlerin o`z betinshe ta`kirarlaydi.

Bulardin` ha`mmesin tu`sinerli ha`mde obrazli formada balalardin` sanasina jetkiziw, balalardi qorshap turg`an ha`m olarg`a xizmet qilatu`g`in ha`mme na`rseler adamlardin` miyneti menen jaratilg`an. Adam qollari tek miynet arqali g`ana sheber qollarg`a aylanadi miynetsiz hesh na`rseni u`yrenip bolmaydi degen pikirdi jas o`spirimlerge sindiriwge umtiliw kerek. Uliwma ta`lim mekteplerinde zavod ha`m fabrikalarda oqiw orinlarinda ka`sipke bag`darlaw jumislarin o`tkiziw za`ru`riyatın turmistin` o`zi ko`rsetpekte.

G`a`rezsiz O`zbekstanimizda jaqin jillarda bir qansha jan`a sanaat ha`m awil xojaliq ob`ektleri payda boladi ha`m buring`i barlari qaytadan jetilistiriledi, bularda miynet xizmetkerlerinin` jan`a tu`rleri payda boladi. Jan`a ka`sipler ha`m qa`nigelikler, jay qurilisshilari ken` profildegı ka`sipler, paxtakesh, mexanizator, sharwa-operator, jen`il sanaat ha`m awir sanaat en` jan`a zamanago`y ka`rxanalar ka`sipleri ha`m bir qansha jan`a ob`ekttegi ka`sipler ko`beyip olar O`zbekstanda xaliq xojalig`i tarmaqlarin aniqlap bermekte.

Jan`a ka`sipler ha`m qa`niygelikler sani ha`r jili ko`beyip barmaqta. Bul aytqanimizdan sonday juwmaq kelip shig`ip, oqiwshi tan`lag`an ka`sip tek awiz eki u`stirtin bolip qalmaslig`i, ol o`z qa`biletlerin jan`a ka`siplerde sinap ko`riwi, sol ka`sip haqqında tu`sinik qanday da`rejede ekenligin tekserip ko`riwi tiyis.

Demek, bunday oqitiw isinin` qanday da`rejede jolg`a qoyilg`anlig`i, bilimlerdi pa`n texnika tiykarlarin ayriqsha turmisliq paydali o`nimli miynet penen baylanisqan miynet politexnik bilimdi teren`, ha`m bekkem islew na`tiyjesinde g`ana erisiwi mu`mkin.

Ha`r qanday ka`sipte en` tiykarg`isi, onin` miynet mazmunina iye boliwinda. Sonliqtan miynet su`ygishlikti, jaqsi u`rp a`detlerdi ta`rbiyalaw ha`m olardi miynet iskerligine aylandiriw balalardi ka`sip tan`lawg`a tayarlawdin`, basli negizi bolip esaplanadi. Balani shan`araqta miynet su`yiwshilik ruwxında ta`rbiyalaw a`dette mektep jasina deyingi waqıttan baslanadi. Sol waqıttan baslap ziyrek balalardi keleshek ka`siplerin tayarlaw iske asiriw tiyis. Bunda balalardin` qizig`iwshiliqlari, qa`biletleri ha`m mu`mkinshiliklerin tiyanaqli tu`rde u`yreniwi

za`ru`r. Ka`sip tan`lawda qa`teliklerge jol qoymaw ushin balalarg`a da`slebinde shan`araq ha`m mektep ken`nen ja`rdem beriwi kerek.

Ha`r bir insan ha`r ta`repleme jetilisken boliwi tiyis, onin` ushin mekteplerde barliq mu`mkinshilikler jaratilg`an.

Balalar jaqsi aqiliy fizikalik miynet ha`m estetikaliq ta`rbiyani ha`m sonin` menen birge politexnik bilimdi sin`dire otirip, sol tiykarda o`zlerin ka`siplik iskerlikke tayarlawlari mu`mkin.

„Keleshekte kim bolsam eken?“ degen ta`shwishler menen „Qanday adam boliw kerek!“ ta`shwishi birgelikte alip bariliwi kerek. Mektep oqiwshilarin ka`sipke bag`darlawg`a sa`ykes jumislardi ta`lim beriwi jollari arqali sistemali izbe-izlik penen alip bariwi kerek. Ka`sipke bag`darlaw jumislari tuwrali ertede o`tken aldin`g`i oy iyeleri, pikir ju`ritiwshileri o`zlerinin ilayiq pikirlerin aytqan.

Respublikamiz g`a`rezsizlikke erisiwi menen ka`siplik ta`limdi rawajlandiriw ushin bir qansha jumislari alip barildi. Usi ko`z-qarasta „Kadrlar tayarlaw milliy bag`darlamasi“ tiykarinda qa`liplesken u`zliksiz ta`lim diziminde ka`sip ta`limine ayriqsha orin beriliwi na`tiyjesinde ka`sip-o`ner kolledjleri ha`m litseyler qa`liplesti.

Ta`krarlaw ushin sorawlar.

- a. Ka`sipke bag`darlaw boyinsha aldin`g`i oyshillardin` qanday pikirlerin bilesiz?
- g. Ka`sipke bag`darlaw qaysi da`wirlerden baslang`an?
- k. Pa`ndi oqitiwdan go`zlegen maqset qanday?
- no. Pa`nnin` aldina qoyg`an waziypasi qanday?

2 – LEKTsIYa.

Ka`sipke bag`darlaw tiykarlari haqqinda ta`limat.

JOBASI.

- 1. Pa`n-texnika ha`m sotsialliq rawajlaniw.**
2. Ka`sipti duris tan`lawdin` a`hmiyeti.
3. Uliwma miynet ha`m arnawli mamanliqlarg`a, ka`sipke bolg`an qizig`iwshilig`in qa`liplestiriw.

Ha`zirgi ilim-texnika ha`m sotsialliq rawajlaniw jag`dayinda jas o`spirimlerde ja`miyetimiz qurlisinda jedel qatnasiwg`a tayarlaw za`ru`riy bolg`an mektebimizdin` roli buring`i da`wirge qarag`anda bir qansha o`sti. Sonliqtan oqiwshilarg`a ilim tiykarlari boyinsha bilimlerin teren`irek beriwi, olarda joqari sanaliqta ta`rbiyalaw, uliwma insaniylik pa`ziyetlerdi

qa`liplestiriw, jas a`wladti turmisqa ha`m miynetke, sotsialliq za`ru`rli ka`siplerdi aqli jag`dayda tanlawg`a tayarlaw ta`lim ha`m ta`rbiyanin` ha`m basqishlarında ha`zirgi mektebimizdin` tiykarg`i waziypasi.

Ka`sipti duris tan`law adamzat turmisında tiykarg`i adim bolip, jas a`wladtin` pu`tkil o`mirindegi tabisi, ku`n ko`risi, ko`p ta`repleme ka`siptin` qanday da`rejede duris tan`lag`anlig`ina baylanisli.

Ka`sipti duris tan`law ha`r bir mektepte bilim alip atirg`an jas a`wladtin` iykemligine, qizig`iwshilig`ina, jeke qa`biletine ha`m jeke mu`mkinkinshiliklerine sa`ykes keliwi ushin onin` salamatlig`in, o`zlestiriwin ha`mde qa`siyetlerin esapqa aliw kerek. Bular sotsialliq paydali ha`m o`nimli miynette ha`mmesinende ko`birek iske asadi.

Adam orinlap atirg`an jumislarina sotsialliq qatnasta bolip, miynet o`nimdarlig`in barliq waqitta arttirip barsa, o`zi tan`lag`an ka`sipke zor qizig`iw menen qarasa, o`zinin` jumisinin` sotsialliq a`hmiyetin jaqsi tu`sinse onin` qa`biletleri miynette jetilisip barsa g`ana ol o`z islegen jumisina ra`ha`tleniw menen qaraydi. Usınday jag`dayda g`ana ha`r bir adam ja`miyetke en` ko`p payda keltiredi.

Usi aytilg`anlardan ka`sip tan`lawdin` onin` sotsialliq a`hmiyeti kelip shig`adi.

N.K.Krupskayanin` pikiri boyınsha „Ka`sipti erkin tan`law ju`da` u`lken a`hmiyetke iye". Adam o`zinin` islep atirg`an jumisin jaqsi ko`rse, islegen jumisina kewili toladi. Joqari initsiativaliq ko`rsetedi ha`m sharshamastan, talmastan miynet o`nimdarlig`in asirip baradi. Mektep oqiwshilarinin` ka`sipti tan`lawi erkin an`li za`ru`rlik bolip, ol ja`miyet talaplarina say keliwi, jigit ha`m qizlardin` kamalat jolında jeke tileklerin qanaatlantiriwi lazim. Bunin` ushin jaslar joqari da`rejede bilimli boliwi za`ru`rli bolip, bizin` jan`a a`sirimizde bilimsiz ilim-texnika tez rawajlaniwi mu`mkin emes.

Uliwma miynet ha`m arnawli mamanliqlardin` ka`sipke bolg`an qizig`iwshiliqlardi qa`liplestiriwdin` bunday mu`mkinshilikleri ob`ektiv bola turip, turmista ha`r ku`ni a`melge asirilmaqta.

Sanaattin` tez rawajlang`anlig`i awil xojalig`in mexanizatsiyalastiriw ha`m elektrlestiriw barisında u`lken qa`demler qoyilg`anlig`i, ilim-texnikani, ma`deniyatti joqari shin`g`a ko`teriw jolında g`i tabislar bir ta`repten jaslardin` qizig`iwshiliqlarina ha`m qa`biletlerine baylanisi, ekinshi ta`repten xaliq xojalig`inin` talaplarina tiykarlanip ka`sip tan`lawlari ushin a`meliy jaqtan shegaralanbag`an mu`mkinshilikler jaratildi. Ka`sipke bag`darlaw oqiwshilarg`a politexniq mag`liwmat beriw ma`seleleri menen, al ka`sip tan`law bolsa onin` bilim da`rejesi menen o`z-ara baylanisqan. Jas awladti miynetke do`retiwshilik qatnasta boliwdi ta`biyalaw u`lken a`hmiyetke iye.

Do`retiwshilik adamzat pa`ziyetlerine ta`n qa`siyet bolip, qa`biletlerdi ha`r ta`repleme jetilistiriw, nig`aytiw ushin mu`mkinshilik tuwdira otirip, balalar jas waqtinan baslap-aq, miynetke qiziqsinip qaladi, olar o`z oyinlarinda ata-analarina do`geregindegi kisilerge elikleydi. Olardin` miynet ha`reketlerin ta`kirarlaydi. Xizmetke jumisqa sonday etip umtiliw u`lkenlerdin` miynet islewine eliklew, balalarg`a mektep jasina deyinqa miynet ko`nlikpelerin sin`diriw, qa`liplestiriw ushin qolayli boladi. Bulardin` barlig`in tu`sinikli ha`m ko`rgizbeli tu`rde balalardin` sanasina sin`diriw, balalardi qorshap turg`an ha`m olarg`a xizmet etetug`in ha`mme na`rseler adamlardin` o`z qollari menen jaratilg`anlig`i, qollar tek miynette g`ana «sheber qollar qollar»g`a aylanatug`inlig`in, miynetsiz hesh bir na`rseni u`yrenip bolmaydi degen pikirdi oqiwshilarg`a sin`diriwge umtiliw kerek.

N.K.Krupskaya o`z miynetlerinde jaslarg`a miynet ta`limin beriw ha`m ka`sipke bag`darlawdin`, jaslardi jumisshi ka`siplerdi duris tan`lawg`a tayarlawdin` siyasiy, ma`deniy ha`m pedagogikalig` a`hmiyetke aniq belgilep bergin. Ol ka`sip tan`lawda adamnin` o`zgeshelik qa`siyetlerin aniq belgilep, onin` ol yamasa bul miynet iskerligine qizig`iwin esapqa aliw`g`a u`lken itibar bergin edi. Onin` pikiri boyinsha mektep ha`m mektepten tis jumis alip bariw joli menen jas o`spirimnin` uliwma ta`lim - politexnik bilim. Mektep oqiwshilarin ka`sipke bag`darlaw sa`ykes jumislardi ta`lim jollari menen birgelikte izbe-izlik penen sistemali alip bariw kerek.

Ta`kirarlaw ushin sorawlar.

10. Ka`sip tan`lawg`a bag`darlawda ilim-texnika rawajlanawin` a`hmiyeti nelerden ibarat?
11. Ka`sipke bag`darlawdin` tiykarlarin da`lilep berin`?
12. Ka`sipti duris tan`law ha`m onin` ja`miyetimizdegi a`hmiyeti?

Tayanish tu`sinikler.

1. Regional.
2. Qa`niygelerge za`ru`rlik.
3. Qizig`iwdi aniqlaw.
4. Qa`niygelikti qa`liplestiriw.

3 – LEKTsiYa.

Oqiwshilardi ka`sipke bag`darlawda metodistke qoyilatug`in talaplar . Oqiw jurtlarinda u`zliksizlikti ta`miyenlew.

Ka`sip tan`lawg`a tayarlawdin` ilimiy tiykarlang`an sistemasi bolg`an ka`sip tan`lawg`a bag`darlawg`a u`lken a`hmiyet bermekte.

Jas a`wladlardi sanali tu`rde ka`sip tan`lawg`a tayarlaw ma`selelerine oqitiwshilar, metodistler, bilimlendiriw xizmetkerleri jeke qatnasa otirip. Bul jumis adamdi idealliq siyasiy, ruxiy miynet su`yiwshilik aqiliy estetikaliq ha`m fizikaliq jaqtan jedelestiriw menen pu`tkil ta`lim-ta`rbiya protsessi onin` pu`tkil kompleksi menen o`z-ara birgelikte ha`m qarim-qatnasliqta a`melge asiriladi.

Xaliq bilimlendiriw organlarinin` usi tarawdag`i bir qansha qararlarinda ko`rsetilip o`tilgenendey, iske asirilip atirg`an ka`sipke bag`darlawdin` ma`mleketlik sistemasinda uliwma ta`lim mektebinde oqiwshig`a jetekshi orin ajratilmaqta. Haqiqatinda oqitiwshi yaki metodist miynetke bolg`an zamanago`y talaplardi esapqa alip, uliwma miynet ha`m ka`siplik sheberlik ha`m de ka`sipti islewde g`ana emes, derlik ka`sipti duris tan`lag`an olar o`z qa`biletleri ha`m qizig`iwlari jaqsiraq iske asiriwleri ha`mde ja`miyetke ko`birek payda keltiriwleri mu`mkin.

Da`slepki ka`sipke bag`darlaw (I-IU` klass balalarin) miynetke tayarlawdin` jas ayirmashiliqlarin esapqa alip, olardi ka`sipler, miynetler du`n`yasi menen tanistiriwdin` olardin` o`z miyneti menen basqalarg`a payda keltiriw za`ru`rligin qa`liplestiriwden ibarat. Bug`an balalardi qoldan keletug`in sotsialliq paydali miynetke oqiw oyin iskerliginin` ha`r qiyli tu`rlerine qatnastiriw joli menen erisiwi mu`mkin.

Orta buwinda (V-VP klass) mektep oqiwshilari sotsialliq paydali o`nimli miynetke kirisedi, olarda ka`sip tan`lawdin` sotsialliq a`hmiyetlerine ilayiq sebepleri, miynet xizmetinin` konkret tarawina bolg`an qizig`iwi qa`liplese.

Kelesi basqishta (VIII-IX klass) oqiwshilarda sistemalastirilg`an bilimler, ka`sipler a`melinen duris paydalana aliw sheberligin, konkret belgili bir ka`sipke bolg`an qizig`iwdi qa`liplektiriw tiyis. X-XI klasslarda tiykarl`i itibar joqari klass oqiwshilarin materialliq o`ndiris tarawindag`i miynetke tayarlaw sotsialliq ka`siplik ko`z-qarasta bir maqsetti ko`zde tutiliwina qaratiliwi tiyis. Oqiwshilarda ha`zirgi zamang`a ilayiq bolg`an jeke sipatlardi ka`liplestiriw ushin ka`sip ta`limi metodistinin` o`zi usinday sipatlarg`a iye boliwi o`z sha`kirtlerine o`rneq ko`rsetiwleri tiyis.

Ha`zirgi waqitdag`i ka`sip ta`limi oqiwshisi metodistleri joqari siyasiy ideologiyaliq ko`z-qarastag`i g`a`rezsizlik ideyalarina teren` isenimi ha`m onin` joqari ruwxiy keypiyati qa`niygelik sipatindag`i tayarliq da`rejesi jas o`spirimlerden na`tiyjeli ta`rizde bilim beriw mu`mkinshiligin berip g`ana qalmastan, sonin` menen birge oni jan`a g`a`rezsiz O`zbekstanimizdin` sadiq perzentleri etip ta`rbiyalaw mu`mkinshiliklerin beredi. Ka`sip ta`limi oqitiwshi metodistinin` joqari sheberligi ha`m ma`deniyati o`zinin` metodikaliq-pedagogikaliq ha`m arnawli tayarlig`i barliq waqitta jetilistirip bariwi tiyis. Ol derlik pedagogika pa`ni texnika ha`m islep shig`ariw tarawlarindag`i en` jan`a jetiskenlerden xabardar bolip qaliwi menen aldinq`i miynet usillarin biliwi tiyis. Sol maqsette ka`sip ta`limi oqitiwshisi ha`m metodisti miynet ha`m politexnika ta`limi ha`m ta`rbiyalıq ma`seleler ko`z-qarasınan shig`arılǵ`an psixologıq, pedagogikaliq ha`m metodikaliq a`debiyatlar jan`aliqlari o`z tarawı boyınsha aldinq`i ta`jriybelerdı u`yrenedi. Ka`sip ta`limi sabaqların metodikaliq jaqtan durıs du`ziliwine basshiliq etedi.

Ta`kirarlaw ushin sorawlar.

14. Metodistke qoyilatug`ın talaplar nelerden ibarat?
15. Metodistın` jumis jag`dayın ta`riplep berin`?
16. Metodistın` arnawli tayarlig`i nelerden ibarat?

Tayanish tu`sinikler.

1. Metodist.
2. Oqiw orınlarında u`zliksizlikti ta`miynlew.

4 – LEKTsIYa.

Ka`sipke bag`darlaw basqishlarinin` mazmuni.

Jobasi.

1. Gu`zetiw.
2. Diagnostikaliq gu`rrin`lesiwler.
3. Birinshi basqish I-IV klass.
4. Ekinshi basqish V-VII klass.
5. U`shinshi basqish akademiya liq litsey, ka`sip-o`ner kolledji.

To`mengi klass oqiwshilari (I-IV) ka`sip tan`lawdan bir qansha uzaqta turip, olar keleshekte ka`sip tan`law boyınsha tiykarg`i bolip joqari klasslardag`i oqiwshilardin` ka`sipke bolg`an

qizig`iwshiliqlari aldina qoyg`an niyetleri keyin ala sol da`slipki tiykar boyinsha jetilisip baratug`inday bolsin.

Ha`r qanday ka`sippler ushin za`ru`r bolg`an adamnin` o`zine ilayiq is ha`reketleri bar. Olar miynet su`yiwshilik, ha`mme ka`sip ha`m qa`niygeliklerdegi miynetke bolg`an hu`rmet-izzet miynet etiw za`ru`rligin tu`siniw, o`z isin jetilistiriw, teksere biliw, jumis ornin duris sho`lkemlestire aliw jumista sabirliliq sawatliliq belgilengen tapsirmani orinlawdin` en` aqilg`a muwapiq usilin tan`lap ala biliw, materiallar ha`mde jumis waqtin u`nemley aliw siyaqlilardin` ha`mmesin balalarda birinshi klasstan baslap qa`liplestirip bariw tiyis.

Balalardi ka`sippler du`n`yasina a`ste-aqirin jeteklep, olardi oqitiwshi sabaqlarda gu`zetiw, olar menen gu`rrin`lesiw. Oqiwshi ha`reketin baqlaw waqtinda onin` belgili bir o`zgesheliklerin iykemlestirip baqlap baradi. Bul pa`ziyletlerdi rawajlandiriw ushin tiyisli jumislardi iske asirg`anda g`ana keleshekte ka`sipti belgilewde tiyarg`i faktor boliwi mu`mkin.

Jas o`spirimlerdin` ka`siplik mu`mkinshiliklerin aniqlaw, son`inan og`an o`z mu`mkinshiliklerine qarap, ka`sipti duris tan`law, oni tabisli tu`rde o`zlestiriw, miynette joqari na`tiyjelerge erisiw imkaniyatın beredi. Ko`pshilik ilimpazlardin` o`tkizilgen izertlewleri soni ko`rsetpekte mektep oqiwshilarinin` derlik k0% ten aslamirag`i tan`lag`an ka`sipke qizig`iwlari baslang`ish klasslardan-aq, qa`lipleskenligin ko`rsetpekte. Oqitiwshinin` waziypasi oqiwshilardin` qizig`iwlarin mu`mkin bolg`ansha aldıniraq aniqlawdan ha`mde ja`miyettin` talaplarina muwapiq sol oqiwshilardin` qizig`iwshiliqlarin rawajlandiriw, jas o`spirimdi ha`r ta`repleme kamal taptiriw ushin jag`daylar jaratiwdan ibarat. Miynet ta`limi sabaqlari ka`sipke bag`darlaw jumisin alip bariw ushin ayriqsha mu`mkinshiliklerge iye. I-IV klasslarda miynet ta`liminin` tiyarg`i maqsetlerinin` biri- oqiwshilarda adam ushin miynet birinshi za`ru`rlik turmisliq jaqtan kerek ekenligine, ha`r qanday ka`sipti iyelew ushin bekkem ha`m tiyanaqli bilimler kerekligine isenim tuwdiriwdan ibarat. Miynetke muhabbatti ha`m miynet islew tilegin tek miynet etiw arqali ta`rbiyalaw mu`mkin. Sonin` ushinda miynet ta`limi sabaqlarında x0% waqit a`meliy jumislar ushin ajratiladi.

Sonin` menen birge sabaqlarda balalar adam miynetinin` xizmetinin` tiyarg`i tarawları menen olardin` qizig`iwshiliqlari ha`m qa`biletlerin rawajlandiriwg`a ja`rdemlesiwshi sanaat awıl xojalig`i islep shig`ariwina ilayiq en` ko`p tarqalg`an ka`sippler menen tanistiriladi.

Oqiwshi da`slepki du`zgen ka`sipke bag`darlaw jobasina muwapiq tu`rde sabaq joba konspektasin jaza otirip, ka`sipke bag`darlaw sabag`i aldina maqset qoya otirip, ka`sipke bag`darlawg`a ilayiq bolg`an barliq mag`liwmatlardi konspekt jobasina kirgizedi.

Bul belgili bir ka`sip, a`sbap, islep shig`ariw texnologiyasi, a`piwayi miynet operatsiyalarin u`yretiwden, ka`sip haqqında bekkem ha`reketlerdi ta`rbiyalawdan, oqiwshilardi da`slepki belgilengen joba tiykarında u`yreniwden ibarat boliwi kerek. Bul klasslardin` oqiwshilari ha`r

qiyli materiallar (qag`az, karton, ta`biyg`iy materiallar, talshiqli materiallar) menen jumis isleydi, olarg`a ilayiq o`zlerine sa`ykes operatsiyalardi u`yrenedi. Olar texnikaliq ha`m texnologiyaliq xarakterdegi ma`selelerdi sheshiwdi u`yrenedi. U`yrenip atirg`an materiallardin` adam turmisindag`i a`hmiyetin bilip aladi, ol yamasa bul texnologik operatsiyalardi orinlaw ushin belgilengen en` a`piwayi a`sbaplardan paydalaniw jollari menen tanisadi tiyisli ka`sippler tuwrali mag`liwmatlar aladi. Sonliqtanda oqiwshilar ushin islep shig`arilg`an ha`r qiyli konstruktorlardan paydalaniladi. Oqiwshilar qurlis konstruktorlari menen islep, qurilis ka`sippleri. Olardin` za`ru`rligi a`hmiyeti tuwrisinda, olar menen baylanisi bolg`an adamlar miynetinin` mazmuni haqqinda tu`sinikler aladi, qurlis ob`ektlerin modellestiriwdi u`yrenedi. Bul jumislar balalarda texnik do`retiwshilik qa`biletlerdi rawajlandiriw`a ja`rdem beredi olardi quriwshi miynetine hu`rmet penen qaraw tuyg`isin ta`rbiyalaw.

Texnikaliq konstruktor menen islew waqtinda orinlanatug`in tapsirmalar oqiwshilardi mashina taniw tiykarlari menen tanistiradi. Balalar mashina sazliqqa ilayiq ken` tarqalg`an ha`m za`ru`riy ka`sippler, bul ka`sipplerdin` miynet mazmuni menen tanisadi. O`simliklerdi o`siriw bo`liminde balalardi awil-xojaliq tiykarlari menen tanistiriwdi ko`zde tutadi. Olar mekteptin` ta`jriybe maydanshalarinda islep, jerdi awdaradi, topiraqti jumsartadi o`simliklerdi jabayi sho`plerden tazalaydi, o`siwin gu`zetedi, adamlar miynetin qa`dirlew, jerdi qa`dirlewdi u`yrenedi.

Joqari klasslarda oqiwshilar ka`sippler menen professiogrammalar ja`rdeminde tanisadi. Oqiwshilar menen gu`rrin`lesiwler o`tkiziw. Ka`sip iyeleri menen ushirasiw diafil`mler, kinofil`mler ko`riw, sayaxatqa shig`iw na`zerde tutiladi. Bul tarawda alip barilatug`in barliq jumis formalarinan gu`rrin`lesiw en` kem paydalaniladi. Gu`rrin`lesiw balalardin` jedel qatnasiwinda o`tiwi u`lken a`hmiyetke iye. Sol maqsette oqitiwshi ka`sippler haqqinda ayriqsha ata-analar yamasa tanis bilisleri arnawli ka`sipte islep atirg`anlardin` balalari sol klassta bolsa, sol kisilerdin` ka`sippleri haqqinda mag`liwmatlar toplaw maqsetinde oqitiwshilarg`a tapsirmalar beriw mu`mkin.

Gu`rrin`lesiwler - so`ylep beriw, foto su`wretlerdi ko`rsetiw oqiwdin` texnikaliq qurallarinan paydalaniw menen toliqtiriliwi mu`mkin. Esaplaw texnikasi mu`mkinshiligine paydalaniw ayriqsha a`hmiyetke iye.

Sabaqtin` a`meliy bo`legi ha`r qiyli ka`siptegi adamlardin` miyneti menen baylanistirilsa jaqsi boladi.

Oqiwshilardi bag`darlamada ko`zde tutilg`an ka`sippler menen tanistiriwdan basqada ka`sippler menen sol rayon ushin za`ru`riy bolg`an ka`sippler menen tanistiriw, olarda sol ka`siplerge bolg`an hu`rmet-izzetti ta`rbiyalaw, sol ka`sipplerdin` unamli jaqlarin ko`rsetip beriw lazim. Ka`sipke bag`darlaw jumisina kompleks jaqinlasiw oqiwshilardi ha`r ta`repleme

u`yreniwde na`zerde tutadi. Bul ha`reketler oqiwshilardin` jeke o`zgesheliklerin aniqlawg`a, olar menen bunnan son` islesiwdin` duris formalari ha`m metodlarin izlestirip tabiwg`a ja`rdem beredi.

Gu`zetiw oqiwshilardi u`yreniwdin` qollanilatug`in metodi. Metod belgili bir maqseti go`zleydi jumis joba tiykarinda alip bariladi.

Gu`zetiwdin` juwmaqlawshi na`tiyjeleri payda boladi. Miynet ta`limi sabaqlari gu`zetiw o`tkeriw ushin ken` mu`mkinshilikler jaratip beredi.

Diagnostika - gu`rrin`lesiwlerde o`tkizilip bular jeke ta`rtipte yamasa ja`ma`a`t ta`rtibinde o`tkeriliwi mu`mkin. Miynettin` ha`r tu`rli ob`ektlerin tayarlaw waqtinda ha`r bir balani jeke o`zgeshelikleri belgili boladi. Bir neshe bala tapsirilg`an jumisti jaqsi aytqanday etip orinlaydi bir qanshasi onsha jaqsi orinlanbaydi. Ekinshi birewleri basqa jumista o`zin jaqsi ko`rsetedi ha`m kerisinshe. Oqiwshilardin` hu`jjetlerin ha`m a`meliy jumis ha`reketlerin talqilap bariw balanin` pa`ziletlerin u`yreniwde oqitiwshig`a jaqsi ja`rdem beredi. Oqiwshilardin` jeke hu`jjetlerin u`yreniw olardi ta`rbiyalaw menen tig`iz baylanisli. Oqitiwshi oqiwshiniq jeke qa`siyetlerin bilip, olarda jeke jaqsi qa`siyetlerin rawajlandiriw onin` minez-qulqinda unamsiz ta`replerin saplastiriw jollarin izlestiredi. Ayirim balalarda ka`sipke iykemlilik bir qansha jaqsi bolip, ol bir qanshalarinda olar birden bayqalmaydi. Oqiwshinin` baladag`i iskerlik nishanlarin aniqlaw bulardi oqiwshinin` o`zine ha`m onin` ata-anasina aytip beriw, balanin` qa`biletin rawajlandiriw ha`m qa`liplestiriwde ja`rdemlesiwshi faktor boladi. Joqarida ko`rsetilip o`tilgenindey ka`sipke bag`darlaw jumisi-oqiw protsessinin` bir bo`legi bolip, bul jumis miynet ushin za`ru`r. Ha`r bir kisinin` o`zgesheliklerine ilayiq ka`siplerge qizig`iwin ta`rbiyalawg`a ja`rdem beredi.

Klasstan ha`m mektepten tisqari jumislar oqiwshilardi ka`sipti sanali tu`rde tan`lawg`a, olardin` do`retiwshilik qa`biletlerin rawajlandiriwg`a, materialliq islep shig`ariw pa`n texnika tarawinda ha`m sol siyaqli tarawlarda jumis islewge qizig`iwin qa`liplestiriwge ko`p ta`repleme ja`rdem beredi. Klasstan tis sabaqlarda alip barilip atirg`an ka`sipke bag`darlaw isinde oqiwshilardin` jasi ha`m biliw o`zgesheliklerine qarap bir neshe basqishti ko`rsetip o`tiw mu`mkin.

Birinshi basqish - (a-no klass oqiwshilari menen islew). Oqiwshilardi uliwma miynetke unamli qatnasta boliwda, en` tiykarg`isi-fizikaliq miynetke sonday qatnasta boliwi, jumisshi degen atti hu`rmetlewi, qolinan keletug`in o`z miyneti menen do`geregindegi kisilerge quwanish bag`ishlawg`a ha`m onnan ra`ha`tleniwge umtiliwi qa`liplese. Bul ta`rtiptegi jumisshilar aldin` ala du`zilgen joba tiykarinda alip bariladi. Bul jobag`a muwapiq ekskursiya sho`lkemlestiriw, en` massaliq ka`sipler haqqinda awilliq mekteplerdin` oqiwshilari ushin ja`ma`a`t xojaliqlarinda,

qala mekteplerinin` oqiwshilar ushin ka`rxanalarda, ata-analardin` jumislari ha`m olardin` miynetke erisken tabislari tuwrısında gu`rrin`lesiwler sho`lkemlestiriw na`zerde tutiladi.

Bul haqqında jumislar aldinnan du`zilgen oqiw - islep shig`ariw kombinatına awıllıq o`ner-texnika bilim ornına, ka`rxanalarg`a ja`ma`a`t xojalıg`ına yamasa on`law texnikası h.t.b. orınlarg`a ekskursiya sho`lkemlestiriw mu`mkin. Bul ekskursiyalar waqtında islep shig`ariwg`a qatnasıp atırg`an adamlardin` miynetine, miynet qurallarına itibar beriledi. Ja`miyet ha`m ayırım adamlar turmisında miynetin` a`hmiyeti tu`sindirilip o`tileği.

Ekinshi basqış- (o-u klass oqiwshilari menen islesiw).

Bul basqış ta`lim-ta`rbiya protsessinde oqiwshılarda biliwge bolg`an qizig`iwshiliq, a`dette ka`sipke bolg`an qizig`iwdan aldın qa`liplesedi. Sonlıqtan bul basqışta ka`sipke bag`darlaw tarawında alıp barılıp atırg`an jumista, jumistin` tu`rlerine (texnika menen jumis islew, ta`biyat ob`ektlari ha`m sol siyaqlılar menen islew) biliwge bolg`an qizig`iwdi oyatiw u`lken a`hmiyetke iye. Ka`sipke bag`darlawdin` usi basqışında texnika ha`m miynetke sa`ykes klasstan tisqari sabaqlar, viktorinalar u`lken rol` oynaydı.

Bul basqışlarda oqiwshılarda sotsiallıq maqsetlerdin` qa`liplesiwi dawam etedi, sonin` menen birge ka`sipke bag`darlaw iske asadı.

U`shinshi basqış-(a-9 klasslardin` oqiwshilari) menen bul basqışta oqiwshılardin` ka`sipke bolg`an qizig`iwshiliqlari ha`m iykemlik tileklari ja`nede qa`liplesedi. Oqiwshılar bul basqışta o`z ka`siplik niyetlerinin` bir qansha uliwma ka`sipler boyınsha a`meliy ko`mekpe ha`m uqipliliqlar menen bekkemleydı. Bul basqış anıq bir ka`sipti tan`law, oni o`zlestiriw jolların belgilew menen tamalanadı. Oqiwshılardin` tu`rli qizig`iwlari (predmetler, pa`n texnika, islep shig`ariw-texnika h.t.b.) boyınsha do`gereklerde islewi usi basqışta diqqatqa alinadı.

Ta`krarlaw ushin sorawlar.

17. Ka`sip tatslawda gu`zetiwdi alıp bariw usili nelerden ibarat.
18. Ka`sip tandawda diagnostik gu`rrindesiw mazmunı neden ibarat.
19. Diagnostik gu`rriqlesiwlerde qanday qurallar ja`rdeminde o`tkiziw maqsetke muwapıq.

Tayanış tu`sinikler.

1. Gu`zetiw.
2. Diagnostikaliq gu`rrin`lesiw.
3. Basqışlar.

5 – LEKTsIYa.

Ka`sipke bag`darlawdin` mektep sistemasi. Oqiwshinin` iskerligi.

Jobasi:

1. Pa`n oqitiwshilari.
2. Klass basshisi.
3. Do`gerek basshilari.

Ka`sipke bag`darlaw jumisin a`melge asiriwdin` uliwma sistemasinda mektep sistemasi da`slepki basqish bolip esaplanadi. Ka`sipke bag`darlaw jumisi mektep sistemasinin` waziypalari to`mendegishe:

Adamnin` iskerligi ruwxiy-aqilli paziyletlerine iye bolg`an puxaralardi ta`rbiyalawdan.

Poletexnikaliq ha`m baslang`ish ka`siplik bilimlerinin` joqari sistemasin iyeleytug`in bilimli qa`niygeliklerdi ta`rbiyalaw.

Jeke ha`m ja`ma`a`t miynetine tiyisli o`ndirislik bilimlerin qa`liplestiriwden ibarat.

Ka`sipti iyelewge bolg`an tayarliq mektep jaslarin materialliq islep shig`ariw tarawinda miynetke tayarlawdin` uliwma bo`limi bolip qaladi. Za`ru`r politexnik tayarliqti alg`an jigit yaki qiz islep shig`ariw ka`sibin tez iyeleydi, bunda ka`sip-texnika ta`limi sistemasi sonnan keyingi barliq basqishlarinda ka`siplik mag`liwmat, orta arnawli yaki joqari mag`liwmat aliw protsessinde u`yrenedi.

Oqiwshilardi ka`sip tan`lawg`a tayarlaw-barliq pedagoglar ja`ma`a`tinin` ata-analar ha`m zavod ja`ma`a`tshiliginin` ko`p jilliq ta`lim-ta`rbiyalıq jumis bolip tabiladi. Jaslardi ruwxiy psixologiyaliq jaqtan miynet iskerligine tayarlawg`a adamdi ha`r ta`repleme kamal taptiriwdin` o`z-ara baylanisli protsessi dep qaraladi. Bul protsesste qa`biliyat ha`m itibarlıq penen birge o`spirimnin` ha`reketlendiriwshi ku`shi sipatında payda boladi.

Qa`bilet ha`m qizig`iwlardi qa`liplestiriwdin` politexnikaliq tiykarlardi ha`m mektep jaslari baslang`ish islep shig`ariw tayarlıqlarin ken`eytiriw menen baylanisli boliwi, jumisshi ka`siplerdi iyelewge bag`darlawdin` payda etiwshi sha`rti bolip tabiladi. Orta ha`m joqari basqish ta`liminde barliq waqitta sol na`rse ko`rinedi oqiwshilar belgili printsip tiykarında du`zilgen bag`darlama boyınsha isleydi. Bunday bag`darlamalar bekkemlenip bariwi, bilimlari,

uqip ko`nlikpeleri miynettin` qolayli usillarin iyelewin ta`miynleydi. Ta`lim ha`m ka`sipke bag`darlaw menen qosilg`an o`nimli miynette qatnasiw en` ko`p pedagogikaliq na`tiyje beredi.

Orta mekteplerdi tamamlap yaki ka`sip-o`ner ta`limi sistemasinda, oqiw kombinatlarinda za`ru`r tayarliqlardan o`tip xaliq-xojalig`inin` ha`r tu`rli tarmaqlarinda islep atirg`an jaslardin` sani jil sayin ko`beyip barmaqta.

Mektep ka`sipke bag`darlaw tarawindag`i barliq jumislardin` bir-birine muwapiqlastirilg`anlig`in ta`miynlew maqsetinde mektep direktori basshilig`inda ka`sipke bag`darlawshi ken`es du`ziledi.

Ken`es ag`zalarina mektep direktorinin` ruwxiliq-ag`artiwshiliq isleri boyinsha orinbasari, ka`sipke bag`darlawshi oqiw-metodikaliq kabinet baslig`i, miynet ta`limi oqiwshilari, pitkeriwshi klasslardin` klass basshilari, mektep kitapxanashisi, mektep vrachi, ata-analar komitetinin` ag`zalari, bazaliq ka`rxana wa`killeri kiredi.

Ka`sipke bag`darlawshi ken`estin` jumis rejesin xaliq bilimlendiriw boyinsha mektep ken`esi ko`rip shig`adi ha`m tastiylaydi.

Ka`sipke bag`darlawshi ken`estin` waziypalari ka`sipke bag`darlaw boyinsha uliwma mektep ha`m klasslardin` ko`rik tan`lawlarin planlastiriw ha`m du`ziw, ka`sipke bag`darlaw jumisina alding`i ta`jiriybe mag`liwmatlardi jiynaw, olardi uliwmalastiriwdan ibarat.

Ka`sipke bag`darlawshi ken`es rayon mektepler araliq oqiw-islep shig`ariw kombinatlari, xaliq deputatlari rayon ken`esi atqariw komiteti qasindag`i jaslardi ka`sipke bag`darlaw ha`m jumisqa jaylastiriw komissiyasi, ka`sip-o`ner ta`limi sistemasindag`i oqiw orinlari, bazaliq ka`rxanalar ha`m birlespeler, oqiwshilardin` ata-analari menen baylanis bolip turadi. Ka`sipke bag`darlawdi planlastirilg`anda ken`es jergilikli sha`riyatlaridi ha`m mektep jumisinin` o`zine sa`ykes qa`siyetlerin esapqa aliw lazim. Ken`estin` ka`sipke bag`darlaw jumis rejesi mektep ta`lim-ta`rbiya jumisi uliwma mektep planinin` bir bo`limi.

Ka`sipke bag`darlaw ken`esinin` ma`jilislerine rayon mektepler araliq oqiw-islep shig`ariw kombinatlari wa`killeri, birlespeler, bazaliq ka`rxana, awil ka`sip-o`ner bilim orinlari, joqari oqiw orinlarinin` wa`killeri, birlespeler, miynet resurslarinan paydalaniw organlarinin` wa`killeri shaqiriladi.

Oqiwshilardi ka`sipke bag`darlawdi o`tkergen waqitta mektep wa`killeri ha`m mekteptin` waziypalari oqiwshilardi ka`sipke bag`darlawg`a tiyisli jol-joriqlar, buyriqlar, qararlar menen tanistiriwdan, ilimiy-metodikaliq a`debiyatti u`yreniwden, shig`arilg`an metodikalik ko`rsetpelerdi u`yreniw ha`m o`z jumislarinda paydalaniwdan ibarat.

Klass basshisinin` waziypalari oqiwshinin` barliq minez-qulqin, qizig`iwin, qa`biliyatlarin ha`r ta`repleme u`yreniwden ibarat. Bul tarawada og`an pa`n oqitiwshilari, ata-analar menen gu`rrin`lesiwler, oqiwshinin` jeke xarakteristikasin toltirg`an jag`dayda oni u`yrenip bariwg`a

ja`rdem beredi. Klass basshisi oqiwshinin` jeke o`zin u`yreniw negizinde bag`darlama tiykarinda bir maqsetke qaratip ka`sipke bag`darlaw jumisin alip baradi. Bunda klass saatlarinan fakul`tativ shinig`iwlardan ha`m ekskursiyalardan paydalanadi. Ka`sipke bag`darlaw jumisi oqiwshilardin` ata-analari menen bekkem baylanis o`tkeredi.

Oqiwshilar jilina bir ma`rte soraw anketasin toltiradi. Bundag`i maqset oqiwshilardin` o`mirindegi rejelerin aniqlaw bolip tabiladi. Klass basshilari soraw anketasi tiykarinda oqiw jili aqirinda ka`sipke bag`darlawshi mektep ken`esine tapsiriw ushin ma`lim derejede bilimi boyinsha ka`sip iyelegen o`z o`tinishilerin bildirgen 9 ha`m aa klass oqiwshilarinin` dizimlerin du`zedi.

Oqiwshilar miynet ta`limi sabaqlarinda miynetin` ha`r qiyli tu`rlerine tiyisli bilimlerdi g`ana alip qalmay, o`z iskerligi na`tiyjesinde arnawli bilimlerge iye boladi, o`z qa`biletlerin rawajlandiradi, miynette o`z ku`shlerin sinap ko`redi. Miynet oqiwshisi o`z jumisinda bilim iyelewinde oqiwshilarg`a en` ko`p iskerlik ha`m erkinliklerin ta`miynleytug`in jumis formalari ha`m metodlarinan paydalaniwi lazim. Laboratoriya a`meliy, oqiw islep shig`ariw jumislari, islep shig`ariw jumislari, islep shig`ariw ekskursiyalari, ta`jiriybesi sonday jumis formalari ha`m metodlarina kiredi.

Bunday jumislar erkin gu`zetiwler, ta`jiriybeler, analizler, esabatlar, islep shig`ariw ha`m sotsialliq waziypalardi payda etiwshi ha`m de tikkeley paydali o`nimli miynetti o`z ishine aladi.

Miynet oqitiwshisi miynet ta`limi protsessinde ka`sip etip aling`an miynet tuwrisindag`i mag`liwmatlardi konkret temalardi u`yreniw menen baylanisiw mu`mkin. elektrotexnika bo`limin u`yrenen waqitta oqitiwshi xaliq xojalig`inda elektr quwatinin roli ha`m a`hmiyeti, oni islep shig`ariw ha`m de tutiniwshilarg`a jetkerip beriw usilların ko`rsetiwi, sonday-aq, sol taraw ka`siplerin u`sh gruppag`a bo`liwdi tu`sindirip beriw mu`mkin.

Birinshi gruppaga: elektrotexnika u`skeneleri, mashinalari, appatartlari ha`m a`sbaplardi islep shig`ariw menen baylanisli ka`sipler (elektrotexnika mashinalarin jiynawshi slesar`, sazlawshi slesar` orawshi elektromantyor, izolyatsiya islewshi h.t.b.)

Ekinshi gruppag`a: elektr quwatin uzatiw menen baylanisli ka`sipler (podstantsiyalardin` elektromantyorı, elektr tarmaqlar isletiwshi elektromantyor ha`m sol siyaqlilar).

U`shinshi gruppag`a: elektr quwatinan paydalaniw menen baylanisli ka`sipler (elektromontajshi slesar`, remontlawshi elektromonterler ha`m sol siyaqlilar) kiredi.

Oqiwshilardi ka`sipke bag`darlawda oqitiwshinin` jeke iskerligi u`lken rol` oynaydi.

Oqitiwshinin` iskerligi sotsialliq rawajlaniwin pedagogikalıq sheberligin, jumista novatorlig`in, balalarg`a muhabbat ha`m hu`rmetin belgilep beretug`in qa`siyetleri bolip tabiladi. Usınday oqitiwshi, oqiwshilarda o`zine baylanisli hu`rmet-izzet, jumisqa ha`wes tuwdiradi.

Mekteplerde qizig`iwshiliqlar boyinsha o`tkeriletug`in ha`r qiyli shinig`iqlar arasinda do`gerek jumisi ayriqsha a`hmiyetke iye. Mekteplerde do`gereklerdin` tiykarg`i ko`pshiligin miynet ta`limi oqitiwshilar alip baradi. Bular islep shig`ariw, texnika do`gerekleri bolip tabiladi. Oqitiwshi bunday do`gereklerde oqiwsnilarda iskerlik, konstruktorliq siyaqli arnawli qa`bilyatlarin sotsialliq rawajlandiriw ushin barliq sha`rt-sha`rayatlarin jaratiw imkaniyatina iye.

Miynet ta`limi oqitiwshisinin` jumisinda psixologiyaliq diagnostikag`a u`lken orin ajiratiladi. Psixologiyaliq diagnostika protsessinde ol mektep, jergilikli orinlardag`i islep shig`ariw kombinati, ka`sip-o`ner bilim jurtin, ka`sip ma`sla`ha`tshisi menen birgelikte ha`r bir oqiwsnin` keleshektegi ka`sipti tanlawi protsessinde jeke qa`siyetlerin aniqlaw mu`mkin.

Solay etip, miynet ta`limi oqitiwshisi jumisinda to`mendegi bag`darlardi:

- Oqiwsnilardi miynet iskerligi tarawları, xaliq xojalig`inin` ayirim tarmaqlari, ka`sipler ha`m qa`nigelikler menen tanistiriw;
- Psixologiyaliq pedagogikaliq ma`sla`ha`t miynet iskerliginin` tu`rleri tuwrali, oqiwsnin` bilimlari sheberligi ha`m ka`sipler ha`m qa`nigelikler haqqinda oqiwsnig`a so`ylep beriw;
- Ka`sip ta`rbiyasi - oqitiwsnilardin` ha`r qiyli ka`sipke qizig`iwshilig`in qa`liplestiriw;
- A`meliy ka`sip - miynet iskerliginin` tu`rli tarawlarında ku`shlerin a`meliy jaqtan sinap ko`riw ushin sha`rt-sha`rayatlar jaratiw. Ka`sipke bag`darlaw maqsetinde oqiwsnini jeke u`yreniw, miynetke bolg`an qizig`iwshiliqlarin qa`liplestiriw siyaqli bag`darlarin ko`rsetip o`tiw mu`mkin.

Miynet ta`limi oqitiwshisinin` ka`sipke bag`darlaw jumisi o`z-ara baylanisli bo`limlerinin` bir kompleksi menen sol ka`sipke bag`darlawshi oqiwsn-metodikaliq kabinet, klass basshisinin`, pa`n oqitiwsnilarinin` jumisi, ata-analar ha`m sol siyaqlilar menen bekkem baylanisadi. Miynet oqitiwshisi bular menen jaqinnan baylanis jasamay turip na`tiyjeli islew mu`mkin emes. Miynet ta`limi sabaqlarında ka`sipke bag`darlaw jumisin alip barg`an oqiwsnilardi miynet iskerligine tayarlawdag`i basqa pa`nler menen o`z-ara baylanisti esapqa aliw lazim.

Mektepte ha`r bir oqiwsn pa`ni oqiwsnilardi ka`sipke bag`darlawdi a`melge asiriwdag`i o`zine-sa`ykes imkaniyatlarina iye, biraq ol miynet tu`rleri, ka`siplerdin` ha`r qiyililig`i ha`m sol siyaqlilar haqqinda oqiwsnilar bilimlerin qa`liplestiriwdin` birden-bir ko`zi (o`zegi) boliwi mu`mkin emes. Sol sebepli ka`sipke bag`darlaw (deregi) jumisinda miynet oqitiwshisinin` iskerligin klass basshilari ha`m pa`n oqitiwshisinin` iskerligin klass basshilari ha`m pa`n oqitiwsnilari jumisi menen muwapiqlastiriw a`hmiyetli.

Ta`jiriye soni ko`rsetedi, oqiwsnilardi ka`sipke bolg`an ha`r qatar qizig`iwdi qa`liplestiriw jumislari na`tiyjeligin arttiriw ushin to`mendegilerdi esapqa aliw kerek.

- Pa`n tiykarlarin oqitiwdin` miynet ta`liminin` ha`m fakul`tativ shinig`iqlardin` pa`nler

araliq baylanislarin, politexnikaliq ha`m ka`sipke bag`darlawdi ju`zege shig`ariw;

- Xaliq xojalig`inin` barliq tarawlarinda oqiwshilardin` qizig`iwshiliqlarin rawajlandiriwg`a jaqinlasiwdi a`melge asiriw;
- Oqiwshilardi ka`sipke bag`darlaw tarawinda mektep oqiwshilari menen islep shig`ariw ja`ma`a`tlerinin` birgelikte is alip bariwi.
- Sanaat, awil - xojaliq ka`siplerin kirgiziw lazim.

Mektep oqiwshilari gumanitar pa`nler boyinsha o`tkeriletug`in shinig`iwlarda ka`sip tan`law ma`selelerinde siyasiy bilimlerin ha`m du`n`ya qarasliq bilimlerin aladi.

Ta`kirarlaw ushin sorawlar.

1. Ka`sip tan`lawda pa`n oqitiwshisinin` ornin aytip berin`.
2. Klass basshisinin` oqiwshilardi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislari mazmuni neden ibarat?
3. Klasstan tisqari shinig`iwlardin` ka`sip tan`lawda tutqin orni neden ibarat.

Tayanish tu`sinikler.

- a. Jumis sha`riyati.
- g. Jumisti sho`lkemlestiriw.

A`debiyatlar.

- a. K.D.Davlatov „Mehnat va kasb ta`limi nazariyasi hamda metodikasi " Toshkent, Wqituvchi a99g y.

6 LEKTsIYa.

OQIW ORINLARINDA KA`SIP TAN`LAWG`A BAG`DARLAW METODIKASI .

JOBA.

1. Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw komissiyalarin sho`lkemlestiriw.
2. Oqitiwshilar menen metodikaliq jumislardi sho`lkemlestiriw.
3. Oqiwshilar menen kelisiw.
4. Ata-analar menen kelisiw.

A`debiyatlar.

1. K.D.Davlatov - «Mehnat va kasb talimi tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi» - Toshkent. «Wqituvchi». a99g yil.

Ka'sip tan'law (ka'sipke jaramlililiq) - ka'siplik jumistin' barliq iske asatug'in sistemasinda juwmaqlawshi basqish bolip esaplanadi. Usi basqishta xizmetshinin' tan'lag'an ka'sipke u'zil-kesil ilayiq'lig'i yag'niy saylilig'i yamasa ilayiq emesligi say kelmesligi aniqlanadi. Biraq ka'sip tan'law metodikasina ka'sip tanlawg'a bag'darlawdin', duris juwmaqlawshi basqishinan paydalaniw mu'mkin dep oylaw naduris bag'dar edi. Ol yamasa bul ka'sipti qa'legen halda da'slepki meditsina-fiziologiyaliq ha'm psixologiyaliq tekseriwden o'tilgen o'spirim ka'sip tan'lawda qatelikke jol qoyiwi mu'mkin. Sonliqtanda ka'sip tan'law da'slepki basqishta sonday-aq, juwmaqlawshi basqishta da o'tkiziliwi mu'mkin. Ka'sipke jaramlilar - sol adamnin' sol ka'sip boyinsha miynet waziypalarin orinlaw ushin jaramli yamasa jaramsizlig'in ko'rsetiwden ibarat bolmay, ka'sipke jaramliliqti basqa jag'daylarda da.

a. Adam o'zi ka'sipke jaramlima yamasa jaramli emes pe?.

g. Turmis jolin tan'lag'an waqitta ol nelerge itibar beriwi kerekligi.

k. Oni oqitiw ma'selesinde qanday etip bir qansha aqilg'a muwapiq jaqinlasiw ha'm onda ka'sipke jaramliliqti qanday etip maqsetke muwapiq tu'rde sho'lkemlestiriw, ta'rbiyalaw ha'mde rawajlandiriw mu'mkinligi jag'dayinda ko'rip shig'iw kerek. Basqasha aytqanda ol yamasa bul ka'siplerdi islewge ha'reket etken waqitta adamlardin' meditsinaliq ko'rsetkishleri menen bir qatarda olarda diqqat, psixometriko ha'm sol siyaqli psixikalik funktsiyalardi rawajlandiriw menen baylanisli bolg'an psixologiyaliq keypiyattin' minez-qulqina qa'liplestiriw za'ru'r. Ka'sipke jaramliliq oqiw ha'm miynet iskerligine qa'liplestiretug'in adamnin' pa'ziyleti bolip esaplanadi.

Ka'sipke jaramliliqti adanin' ka'sipke salistirg'anda qoyilg'an talaplarg'a ilayiq bolg'an tuwma yaki son' payda bolg'an psixofiziologiyaliq qa'siyetlerinin' jiyindisi dep qaraw bir qansha qa'telesiw bolar edi. Derlik ayrim ka'sipler (sazendeler, su'wretshiler h.t.b.) ushin arnawli ta'biyg'iy mag'liwmatlar talap etiledi.

Sonliqtan psixologiya, miynet oqitiwshisi ha'm basqalardin' tiykarg'i waziypasi oqiwshi ka'sipti (qa'niygelikti) yamasa oqiw ornin duris yamasa naduris tan'lag'anin, tan'lag'an ka'sibi yamasa oqiw orni oqiw qa'biletlerine ilayiq yamasa ilayiq emesligi ata-analardin' mektep oqiwshilarinin' ha'm sol siyaqlilardin' pikirleri qanday ekenligin aniqlawdan ibarat. Oqiwshilardin' ka'sipke bolg'an qizig'iwshiliqlari ha'mde iykemlilikleri usi aytilg'an mag'liwmatlar tiykarinda aniqlanadi.

Oqiwshilardi ka'sipke bag'darlaw jumisin iske asiriwg'a mektep oqitiwshilar ja'ma'a'ti klass basshisi, O'zbekstan jaslar ken'esi, do'gereklerdin' basshilari birlikte jumis alip baradi. Mektepten tisqari orinlar a'dette qizig'iwshiliqlar, iykemlilikleri jeterli da'rejede ko'ringen balalardi birlestiredi. Qanday balalarda do'retiwshilik ha'm initsiativaliq da'rejesi joqari boladi.

Mektepten tisqari orinlar (oqiwshilar u'y-balalar kitapxanalari, jas naturalistler texnik stantsiyalari, jaslar klubi, ratsionalizatorlar byurolari h.t.b.) ka'sipke bag'darlawdin` uliwma jumisi sistemasinda jen`il qatnasadi. Klasstan tis, mektepten tisqari jumislarda oqiwshilardin` arnawli ayriqsha qizig`iwshiliqlari qa`liplese di ha`mde olardin` jeke qa`biletleri rawajlanadi. Bular uliwma talapti ha`m miynet politexnikaliq tan`lawg`a keltirip shig`aradi, oqiwshilardi ka`sip tan`lawdan sotsialliq a`hmiyetke ilayiq kerekli sebeplerdi qa`liplestiriwge ja`rdem beredi. Xaliq xojaliqlarinin` tarmaqlari menen tanisiwin ken`eytedi. Oqiwshilardin` o`zlerin qiziqtiratug`in ka`sipler ha`m qa`niygeliklerden teren`irek bilim aliw en` aldi menen o`z rayoni oblastinda ka`sip, qaniygeliklerdi bilip aliwg`a mu`mkinshilik beredi.

Ka'sipke bag'darlaw boyinsha fakul'tativ kurs ka'sipke sa'ykes mag`liwmat aliw u`zil-kesil birden-bir ka'sip tan`law real` jumisina jaylastiriw ma`seleleri ko`z-qarasinan oqiwshilarg`a ma`sla`ha`t beriw mu`mkinshilikleri ken`eytedi. Olardi ka'sipke bag'darlaw jumisi formalardi bir qansha belgilerine qarap to`mendegishe sipatlaw maqsetke muwapiq boladi.

I. O`tkizilip atirg`an jumislarg`a qarap ondag`i oqiwshilardin` sanina qaray otirip birneshe parallel` klasslar, aralas klasslardin` qatnasiwinda alip barilatug`in ilajlar.

2. Jeke-jeke oqiwshilar qatnasatug`in ilajlar.

II. Sho`lkemlestiriw usullarina qarap:

a. Uliwma ilajlar - lektsiyalar ha`r qiyli ma`jilisler, konferentsiyalar, tematikaliq kesteler, islep shig`ariw aldin`g`ilari menen ushirasiw kesteleri. Ka'sip boyinsha kalendarliq ku`nler.

g. Topar (gruppaliq) ilajlar - ekskursiyalar, ma`sla`ha`tlar, ka`sipler boyinsha tan`lawlar jas texnikler jarisi, u`lke boylap sayaxatlar.

3. Jeke-jeke o`tkiziletug`in ilajlar - ka'sip haqqinda ma`sla`ha`t беретug`in gu`rrin`ler, ka'sip tuwrali jazilg`an kitaplardi oqiw. Ushirasiwlar, oylap tabiwshiliq ko`z-qarasina beriletug`in jeke-jeke tapsirmalar, oqiwshilardi qiziqtiratug`in pa`n ha`m texnika tarawin teren`lestiriw ha`m jetilistiriw maqsetlerinde qosimsha a`debiyatlar menen islesiw.

III. Mazmun dereklerine qarap ka`sipler menen tanistiriw, sayaxatlar, qa`niygeli jumishilar menen ushirasiw, oqitiwshinin` ka`sipler tuwrali kinolardan u`zindiler, foto su`wretler shaqirilg`an islep shig`ariw qa`niygesinin` gu`rrin`i. Islep shig`ariw sha`riyatinda qa`niygeli jumishilardin` ka`siplik xizmeti tuwrali kino fil`mler ko`rsetiw.

IV. Ka'sipke bag'darlaw ilajlarin iske asiriw qurallari boyinsha oqiw ushin qay jerge kiriw kerek mag`liwmatnamasin shig`ariw, ka`sipler ha`m ka'sip-o`ner bilim orinlari tuwrisindag`i plakatlar, dag`azalar, reklamalar. Belgili ekonomikaliq rayonda bar ka`siplerdin` qosimsha sipatlama, miynet jolin tan`law – «menin` ka`sibim - maqtanishim» temasindag`i kino-fil`m, jumis tsexlarinan aling`an televiziiali reportajlar, ka`sipler, jumis aldin`g`ilari tuwrali radio

esittirivler oqiw ka'sip-o'ner bilim orinlari texnikum jaslarinin jumisi ha'm oqiwi tuwrali maqalalar, jumisshi ka'siplerdi propagandalawshi stentler ko'rgizbeler h.t.b.

Mektep ka'sipke bag'darlaw jumisi sistemasi du'zilisi, ka'sipke bag'darlawdin maqseti ha'm mazmunlarin mektep tayanish basqishlari boyinsha onin, mazmuni, bazaliq ka'rxanalar, ata-analar ja'ma'a'tshiligi qatnasiwinda ka'sipke bag'darlaw jumisinin jo'nelislerin ka'sipke bag'darlaw ilajlarin a'melge asiriw formalari, metodlari ha'm quralların jumisshi ka'sipler boyinsha o'nimli miynette mektep jasları qatnasiwinin konkret jolların o'z ishine aliwi tiyis. O'rta mektepte oqiwshilardi ka'sipke bag'darlaw ha'm rawajlandiriw to'mendegishe basqishpa-basqish iske asriladi. Olar:

a. Xaliq xojalig'i tarawlari menen uliwma tanistiriw.

g. Islep shig'ariw texnikasi, texnologiyasi ha'm ekonomikasin uliwma u'yreniw.

k. Ka'siplerdin tiykarg'i toparlari menen tanistiriw.

no. Oblast, rayon xojalig'inin birden-bir tarmag'inin bazaliq ka'rxananin tan'lang'an jumisshi kasibin da'slep qisiw basqishi.

Kasipke bag'darlaw mektep sistemasinin tiykarg'i printsipleri sipatında to'mendegilerdi ko'rsetiw mu'mkin.

a) Ka'sipke bag'darlaw ha'r ta'repleme jetilisen insandi qaliplestiriwge qaratilg'an pedagogikalıq protsesstin jobasi tu'rinde iske asirilatuğ'in birden-bir bo'legi sipatında.

b) Sotsiallıq islep shig'ariwdin haqıyqiy talabi tiykarında miynet jolin tan'lawdan insan ha'm sotsiallıq ta'shwishin duris iske asiriw.

v) Ka'sipke bag'darlawdin awiz eki metodların o'zin qorshag'an do'gerektegi ka'rxanalar jetekshi jumisshi ka'siplerinin tiykarların islew tuwrali konkret a'meliy xa'reketler menen qosip alip bariw.

g) Mekteptegi barlıq sabaqlarg'a joqarg'i kategoriyani beriwshi sizıq boyinsha ka'sip bilimlendiriw ha'm ka'sipti qaliplestiriwdin duris du'zilisi.

d) Mektep, sem'ya ha'm islep shig'ariwdin birgeliktegi is ha'reketleri menen jumisshi ka'siplerine qizig'iwdi ta'rbiyalawdin jedel metodlari.

Ko'rsetilgen bag'darlama talaplarına muwapiq ha'r qanday oqiw pa'ni boyinsha sabaqlar mazmunin esapqa alıp ka'sipke bag'darlawg'a klasstan-klasqa jobalastiriw ma'seleleri en a'hmiyetli jumis bolıp tabiladi. Massalıq mekteplerde ka'sipke bag'darlawdin a'meliy waziypaların iske asiriwg'a sistemali jaqinlasıw usili qollaniladi. Ka'sipke bag'darlawdin klasslar boyinsha tiykarg'i mazmuni to'mendegishe boliwi mu'mkin.

Baslng'ish klasslarda - do'gerek-a'tiraptag'i jergilikli islep shig'ariw ka'rxanalari ha'm ta'biyattan paydalang'an jag'dayda miynet xizmeti tu'rleri menen tanistiriw.

Orta klasslarda - uliwma ta`lim oqiw pa`nleri sabaqlarında awız eki metodlar ja`rdemi menen ha`mme jumislardı o`z ishine alatug`ın ha`m birge qosilg`an ka`siplerdin` tiykarg`i toparlari menen miynet ta`limi sabaqlarında derlik metallg`a islew beriw, elektrotexnika, ag`ashqa islep beriw ka`sipleri, miynet usillari menen ko`rgizbeli tu`rde tanistiriw.

Joqari klasslarda - konkret jumisshi ka`sipleri tiykarlarin islegen halda islep shig`ariwdin` konkret tarawlari negizinde ka`sipke bag`darlaw.

Solay etip joqaridag`i ko`rip o`tilgen ta`rtiptegi ka`sipke bag`darlaw mektep sistemasi problemanin` ha`mme ta`replerin ko`rsetip beriw mu`mkinshiligin jaratadi. Ha`zirgi jag`dayda rayon, qala, oblast`, respublika ko`leminde ekonomikani jetilistiriw tiykarlarin iske asiriw jag`daylarin esapqa alip, oni jetilistiriw jollarin belgilewde ja`rdem beredi.

TA`KIRARLAW USHIN SORAWLAR.

1. Ka`sip tan`lawda ja`ma`a`ttin` tutqan orni?
2. Oqiwshilarg`a ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislari boyinsha qanday ilajlar o`tkeriw za`ru`r?
3. Ka`sip tan`lawda ata-analardin` a`hmiyeti haqqında tu`sinik berin`.

TAYaNIsh TU`SINIKLER.

1. Metodikalıq jumislar.
2. Sho`lkemlestiriw jobasi.

7 – LEKTsIYa.

MEKTEP TA`RBIYaSI.

JOBA.

1. Sabaqlarda ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw.
2. Ha`r qiyli qa`niygelikler menen tanistiriw.
3. Mekteptin` do`geregindegi ka`rxanalar menen tanistiriw.

A`debiyatlar.

1. K.D.Davlatov. «Mehnat va kasb ta`limi tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi». Toshkent. «Wqituvchi» - a99g y.
2. Txorjevskiy. Mehnat ta`limi metodikasi. Toshkent - a9xu y.

Ha`zirgi da`wirde o-9 klass oqiwshilarin belgili bir ka`sipti tanlawg`a, o`z betinshe turmis jolin tan`lap aliwg`a tayarlaw kerek pe?,- degen sawal o`z-o`zinen payda boladi. ao-au jasqa

shiqqan jas o`spirim yag`niy 9-klass oqiwishisi o`z iykemliklerin ha`m miynetke bolg`an qizig`iwshiliqlari azli-ko`pli aniq belgilep aliwina tuwra keledi. Mektep barliq waqitta belgili bir ka`sipti o`ner u`yreniw printsipin iske asirip, oqiwishilardin` jeke iskerlik tuyg`ilarin ha`mde qizig`iwshiliqlarin ha`r ta`repleme rawajlandirip bariwg`a umtiladi.

Mektep oqiwishilari ja`miyetimizge payda keltiretug`in turmisqa qizig`iwdi ka`sip tan`lawg`a tayarlaw ushin tiykar bolip xizmet etetug`in qizig`iwlarin ta`rbiyalaydi. Bul miynet ta`rbiyasina en` tiykgarg`i waziypalarinin` biri bolip esaplanadi. Mektep oqiwishilarina pa`n tiykarlarinan bekkem bilimler beriw, olarda du`n`yag`a ko`z-qarasin ha`mde is-ha`reket, minez-quliy uliwma insaniylik bag`darlardi qa`liplestiriliwi tiyis. Haqiqatinda da, mektep o`spirimlerden` jeke qizig`iwshiliqlari ha`mde qa`biletlerin qa`liplestiriwge qaratilg`an ha`r qiyli jumislardi sho`lkemlestirip, jas o`spirimnin` ha`r ta`repleme rawajlaniwina ko`meklesedi, o`zi qa`leytug`in jumisti aniqlap belgilep aliwina ja`rdem beredi. Aytayiq, mektep oqiwishilardin` ka`siplik ma`selesin tabisli iske asiriw ushin barliq za`ru`rli mag`lawmatlardi bere alama?, ha`r bir oqiwishida ka`sip tan`law problemasina puxta oylap qatnasta boliw tuyg`ilarin ta`rbiyalay alama?, sol problemani iske asiriwdin` duris aniq jollarin ko`rsetip bere alama?. O`kinishlisi ha`zirgi waqitta usi joqarida ko`rsetilgen waziypalardi ko`pshilik mektepler talap da`rejesinde iske asira almay atir. Tek x-9 klass oqiwishilari g`ana emes, bunda joqari klass oqiwishilarida ka`sipti duris tan`law ma`selesine ko`binese teren`nen oylap, tiyanaqli qatnasta bolmay atirg`anlig`i ko`rinedi. Ko`pshilik mekteplerde „Men kim bolmaqshiman?“ temasi boyinsha o`tkizilgen soraw-juwap anketalarinda bul na`rse aniq ko`rinbekte. Oqiwishilardin` bergen juwaplarin talqilaw ko`zden o`tkeriw soni ko`rsetpekte, olardin` keleshekte islewi mu`mkin bolg`an ka`sipleri klasstan-klassqa o`tken sayin o`zgerip barg`aninina guwa bolmaqtamiz.

Ko`binese oqiwishilar o`zinin` fiziologiyaliq, psixologiyaliq yamasa aqiliy mu`mkinshiliklerine sa`ykes kelmeytug`in ka`sipler tuwrali a`rman etedi. Sonday jag`daylarda boladi, mektep oqiwishisi keleshekte kim boliw uliwma bilmeydi ha`m oni aldinan oylap ko`rmegen. Biraq, o`spirimlerden` „Men kim boliwdi qa`leymen?“ degen sorawg`a qaytarg`an juwaplari qanday da`rejede bolmasin basqa bir na`rse, ka`sipler tuwrali olardin` aniq emes ko`z-qaraslari ha`m keleshektegi miynet iskerligine tayarliq ko`riw mu`na`siybeti menen o`z miynetleri haqqinda aniq pikirge iye emeslikleri ko`rinip turadi.

Ayrim oqiwishilar belgili bir ka`sip tuwrali oni iyelewge tayarliq ko`riw tuwrali ha`zirshe hesh qanday jumis alip barmay atirg`anliqlarin ko`rsetpekte. Olardin` ayirimlari ol yamasa bul ka`sipke tayarliq ko`riw ushin uliwma nelerdi islew kerekligin aytip beriwge umtiladi da, biraq olar turmista ne islep atirg`anliqlari tuwrali hesh ga`p etpeydi. A`dette, juwaplar to`mendegishe: shipakerdin` sabirlilig`i joqari bolwi, qollari jumisqa jag`imli minezi mulayim bolwi lazim. Men shipaker boliw ushin ko`p na`rse biliwim ha`mme na`rseni isley aliwim kerek yamasa

injener bolıw ushin jaqsı oqıw, hadal ta`rtıplı bolıw kerek, biz ha`mmemiz sog`an erisiwimiz kerek.

Bunnan tisqari ulıwma tu`rdegi juwaplar bar, olar bul juwaplarg`a sonday dep, ol yamasa bul ka`sipti islew ushin uzaq waqıt dawamında tiyanaqlı tabanlı islew kerek yamasa bunin` ushin ko`p na`rseni bilıw lazim, demek jaqsı oqıw za`ru`r.

Sonday oqıwshılar bar olar anaw yamasa minaw ka`sip tuwralı arziw-a`rman etip g`ana qoymay, al bul tuwralı ko`p na`rselerdi bilıwge umtiladı. Sol ka`sip penen baylanisli bolg`an ha`r qiyli kitap jumallardi oqiya. Biraqta, olar sol ka`sip tuwralı za`ru`rli a`debiyatti tan`lap aliwdi bilmeydi, a`debiyatlardi oqig`an waqıtlari nelerge itibar beriw kerekligin bilmey qaladı. Sonin` menen bir qatarda olardin` ko`pshiligi o`zlerinin` mekteptegi jazba jumislarin ha`m kitap oqip atirg`anliqlarin ulıwma ta`rtipte bayanlaydi. Ayrimlari bolsa, barliq pa`nlerge say yamasa aniq belgili pa`n boyınsha ms. Fizika, ximiyag`a baylanisli a`debiyatlardi oqip atirg`anliqlarin aytıp jazadı. Olardin` ishinde bir qansha duris juwaplarda aytilada. Salamatliq den-sawliq tuwralı bildiriwlerdi oqıtıp X-klassqa arnalg`an astronomiya kitabın oqıyman, ko`p na`rselerge tu`sine almay atırman gazetalarda basılıp atirg`an raketa - jer joldaslari haqqında g`i xabarlar di oqıyman (agronom bolıw di a`rman etedi). Balalar haqqında ha`m oqıwshılar ushin ilayiqlastirilg`an kitaplardi oqıyman (oqıtiwshi bolaman). Ha`r qiyli texnikalar tuwralı kitaplardi oqıyman h.t.b. dep juwaplar beredi.

Ko`pshilik oqıwshılar ka`sipler menen tanisiw di sol ka`sipler haqqında g`i a`debiyatti oqıw menen sheklenedi. Sog`an ilayiq bolg`an o`z qa`biletlerin ha`mde qizig`iwlarinin` isenimligin tekserip ko`riwge umtilmaqta. Anaw yamasa minaw ka`sip ushin za`ru`r bolg`an o`z qa`biletlerin qalayınsha qanday etip rawajlandiriw, basqariw kerekligin bilmey bir ta`repleme ha`reket etedi. Bulardan basqada mektep a`tirapında g`i ka`rxanalar menen tanisadi. Ka`rxanada g`i ka`siplerdin` tu`rleri, onda g`i miynet adamlarinin` islep atirg`an jumislari, bul jumislardin` adamlar turmisında g`i, sol rayon jag`dayında g`i a`hmiyeti, ka`siplerdin` keleshegi tuwralı tu`sinikler aladı.

Ka`rxanalarda g`i ka`sip adamlarin ko`re otirip keleshekte qaysi bir ka`sipti tan`law ha`mde o`zine, ja`miyetimizge qanday jaqsı ta`repleri boyınsha u`les qosiwg`a bolatug`inlig`ina isenim hasil boladı.

TA`RARLAW UShIN SORAWLAR.

1. Sabaqlarda qanday jumislar arqalı ka`sip tan`law islerin alıp bariw mu`mkinshilikleri bar?
2. Ka`sipler menen tanistiriw jolların jaratıp berin`?
3. Ka`rxanalardin` ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarin qa`liplestiriwde orni nelerden ibarat?

TAYaNIsh TU`SINIKLER.

- a. Tan`law o`tkiziw.
- g. Professioqramma.

8– LEKTsiYa.

Mektepten tisqari oqiw orinlari.

Jobasi.

1. Do`gerek shinig`iwlari.
2. Ekskursiyalardi sho`lkemlestiriw.
3. Massaliq xabarlardin` a`hmiyeti.

Oqiwshilar qa`legen ka`siptegi adamg`a qarim-qatnasi ka`siptin` o`zine bolg`an qatnasi menen bir qiyli dep qaraydi. A`piwayi pedagog adam o`zinin ruwxiy qa`siyetleri, aqil-parasati, ta`jriybeli jumislari menen oqiwshilardi qiziqтира aladi. Oqiwshi sol ruwxiy pa`ziyetler basqa jumista da tu`sinikli boliw mu`mkinshiligi haqqinda o`zinshe oylamaydi. Ko`rkem a`debiyatlardag`i, kinofil`mlerdegi qaharmanlar ko`binese sonday jag`daydi tuwdiradi, tanis-bilislerden, ag`ayinlerdin` birewi, slesar`, oqitiwshi haqqinda so`ylesse tek u`lgi formasinda xizmet etedi.

a. Analiz etiw ushin oqitiwshi u`lgi bolg`an jag`dayda oqitiwshinin` og`an jaqinlig`i, mehribanlig`i onin` oqitqan pa`nine su`yenedi. Sonday-da boladi, ma`selen oqiwshida biologiyaliq pa`nlerge qizig`iwi aniq ko`rinip turadi, biraq og`an a`debiyat oqitiwshisi jaqinlig`i ushin ol o`zinin` barliq qizig`iwshilig`in a`debiyat penen baylanistiradi.

g. Oqiw pa`nin` ka`sip penen bir qiyli dep tu`siniw, jas o`spirim mekteptegi pa`nlerdi o`zlestiriwdegі jetiskenliklerge tiykarlanip, ko`binese beligi ka`sipti tan`laydi. Oqiwshig`a a`debiyat jag`ip qalg`an bolsa, bul ol a`debiyatti a`meliy qollaniw menen baylanisli bolg`an ka`sipler tuwrali tu`snikke iye bolmasa da a`debiyat menin` su`ygen pa`nim deydi. Ol ka`sipti emes, ba`lki bilimnin` o`zin qiziqtırıwshi tarawin g`ana tan`laydi, bul tarawda neni islep atirg`anin ha`m ne qiliw mu`mkinligine baylanisli boladi.

k. Ka`sipke sirtqi ta`sir menen qizig`iw. Bunda o`spirimlerde romantika menen baylanisli ka`sipler qiziqtıriladi. Bul ju`da` ta`biyg`iy jag`day, biraq oqiwshilar ko`binese o`zlerin qiziqtıratug`in ka`siplerdin` tek romantikaliq formalarin ko`rip, sol ka`siplerge tiyisli bolg`an

qiyinshiliqlardi bilmeydi. Mis: geolog ka`sibinde oqiwshilardi ko`binese sayaxat etiw imkaniyati qiziqtiradi, biraq olar geologtin` ku`ndelik awir jumisin: uzaq waqit dawaminda mashaqatli gu`zetiwin, ju`da` aniq o`lsheuler menen shug`illaniw za`ru`rligin, ha`r tu`rli jerlerde sol izertlew jumisin ay sayin ta`kirarlaw kerekligin esten shig`arip qoyadi yaki bilmeydi.

no. Miynetin` aqiliy mazmuni bazi bir ka`siplerde, a`sirese massaliq ka`siplerde o`tiw imkaniyatlari haqqindag`i natuwri tu`siniklerdin` bolg`anlig`i u`lken kemshilikler bolip tabiladi.

Jaslarimiz, a`dette jen`il jollardi izleydi, biraq ruwxiy qa`biletlerin, sheberligin rawajlandiriwg`a ha`reket etpeydi. Biraq, sol sebepten mektep oqiwshilari ja`miyetke za`ru`r bolg`an ka`sipler, ko`rkem aqiliy jaqtan o`siw ushin jeterli da`rejede imkaniyat bermeydi, dep sol ka`sipti ko`binese itibarsiz qaldiradi. Kiyim tigiwde jaqsi qa`bilet ko`rsetken, qanday bolmasin shipaker boliwdi a`rman etiw, buyimdi joqari sheberlik penen islegen jigit tokariliq ka`sibi haqqinda estiwi yamasa esitpewi siyaqli pikirlerdi sol na`rse menen ta`riplew mu`mkin.

O`z qa`biletlerine tuwri baha bere almasliq. Onda oqiwshi bir jumisti orinlaw ushin ko`birek qanday qa`bilet barlig`in ko`binese aniqalay almaydi, mektep bolsa bul jag`dayda az ko`meklesedi. Biraq barliq onin` aldinda jollar aniq ekenin, ko`birek qiziqli bolg`an zatlar di islew lazimlig`in qadag`an etedi. Sol sebeli ka`sipti uliwma ol tan`laydi. O`z qa`siyetleri ha`m imkaniyatlarin esapqa almay jag`ama, jag`payma ba`ri-bir ka`sipti tan`lap aladi.

Oqiwshilardin` bul ka`sipke qarsi bolg`an o`z fizikaliq qa`siyetleri ha`m kemshiliklerine itibar bermeslik ma`selen mayda jumis (saat zavodinda, aniq a`sbaplar zavodinda ha`m sol siyaqli jerlerde) penen baylanisli ka`sipler ushin quriw transportinda, islew ushin tuwri kelmeytug`in keselligi bar o`spirim - geolog boliwdi qa`lese ha`m biraq ju`reginin` ha`lsiz boliwi, ten`izde su`ziw ha`m transportin` bazi bir tu`rlerin basqariwda jeterli imkaniyati joqlig`i siyaqlilar tiykarg`i kemshilikler bolip tabiladi. O`spirimler o`zleri tan`lag`an ka`siplerge tuwri kelmeytug`in bul tu`siniklerdi bilmegenligi aqibetinde, sa`ykes bolmag`an ka`sipler boyinsha jumisqa yaki tiyisli oqiw orinlarina qabil etilmegenliklerinde ju`da` qapa boladi.

Doslarinin` ta`siri menen ka`sip tan`law. Bunda oqiwshi o`z tileklerin a`melge asiriwdi oylap ta ko`rmegen bir waqitta onin` klasslas doslari ka`sip tan`law haqqinda pikir ju`ritedi. Oqiwshi bunda doslarinan ayirilip qaliwdi qa`lemeydi. Sol sebepli men olar menen birge bolaman, mag`an ba`ri-bir deydi. Keyinirek, ol qiynala baslaydi, azap shegedi, natuwri ka`sip tan`lag`aninan pushayman boladi.

*Tosattan bolg`an sebeplerde ka`sip tan`law.* Bazi bir o`spirimler mexanika zavodi u`yimizge jaqin bolg`ani ushin slesar` bolip jumisqa ornalastim deydi. Tanistiriw, olarda tiykarg`i ka`siplerdin` mamani bolg`an adamlar iskerliginin` qa`siyetleri tuwrali duris tu`siniklerdi

qa`liplestiriw, ha`zirgi waqitta ma`mleketke, mu`ta`j bolg`an massaliq ka`sipgerge u`lken qizig`iw oyatiw lazim. Bunin` ushin ha`r bir oqiwshi qizig`atug`in qa`sip penen teren` tanistiriw, tan`lap alinatug`in miynet tarawinda na`tiyjeli islew ushin za`ru`r bolg`an bilim, uqip, ko`nlikpeler payda etiw za`ru`r.

Ka`rxana ha`m birlespeler, xojaliqlardin` erkin ekonomikalıq qatnasıqlarg`a o`tiwi ha`m olarda ken` mu`likshiliklerdin` payda bolıwi ha`m jumistin` basqa formaları siyaqlı ka`sipke bag`darlaw jumislari u`stirtin bolip atir. Sonin` ushin o-9 klasslarg`a oqiwshilardi ka`sipke bag`darlawg`a tayarlaw jumisin basqasha sho`lkemlestiriw lazim. Bunda barlıq oqiwshilar ka`sipler menen ken` ha`m puxta tanistiriliwi, olardin` qa`biletleri ha`m fizikalıq imkaniyatlarına muwapiq olardin` iskerlik tu`rine bolg`an qizig`iwshiliqlarin aniqlaw, ka`sipke tiyisli topar ta`rizde ha`m jekke ta`rtipte gu`rrin`ler o`tkeriw, 9- klassti tamamlag`annan keyin arnawlı oqiw orınlarına oqiwg`a kırıwge ko`meklesiw lazim

Jan`a ekonomikalıq rawajlanıw hu`kim su`rgen ha`zirgi jag`dayda ka`sipke bag`darlawda ta`rbiyalıq jaqınlasıwdın` tiykarg`ı qa`siyetleri ha`m bul tarawda alıp barılıp atirg`an jumisti uliwma adamnıń qa`liplesken jumisinin` bir bo`limi dep esaplaw kerek.

9 – LEKTsiYA.

Ka`sipke bag`darlawdin` sotsiallıq ha`m psixologiyalıq tiykarlari.

JOBASI:

1. Ka`sipke bag`darlaw jumislarinin` sotsiallıq tiykarlari.
2. Ka`sipke bag`darlaw jumislarinin` psixologiyalıq tiykarlari.
3. Ka`sipke bag`darlaw jumislarinin` fizologiyalıq tiykarlari.

Sanalı tu`rde ka`sip tan`law ushin oqiwshilardin` bir qatar ka`sipleri jeterli da`rejede biliwi ha`m olardin` adamdı o`zine tartatug`in ta`replerine g`ana emes, derlik onin` qiyinshiliqlarında jaqsi biliwi, o`zinin` jeke sipatlarına ilayiq tan`lag`an ka`sibin tabisli isley aliwin ha`m keyingi jumis islew protsessine o`z qa`niygeligin jetilistiriwi talap etiledi. O`tken waqıtlardag`ı ka`sipke bag`darlaw jumislari jeterli joqari da`rejeye alıp barılmadı, ko`bineze aldap-qaldamshi tu`ste boldi. Na`tiyjede mektepti pitkergerlerdin` ka`sip tan`lawı u`stirtin boldi. Jaslardin` ko`pshiligi ol yamasa bul ka`sipti neden ibarat ekenligin ko`z aldına keltire almaytug`in edi. Ka`sip-o`ner oqiw orınlarınin` oqiwshilari menen soraw juwap formasında so`ylesip o`tkerip qarag`anda sol na`rse aniqlang`an, tek so`yleskenlerdin` o`% i ka`sipti mekteptin` usinisi boyınsha, k0% jora-joldaslarınin` ma`sla`ha`ti boyınsha, ao% gazeta, radio, televidenie arqalı berilgen dag`azalarg`a, qon`silar tanis bilislerdin` ma`sla`ha`ti boyınsha ao% ata-analardin` ma`sla`ha`ti ag ka`sip-o`ner

bilim ornin` adamlarinin` xabarlawlari boyinsha tan`lag`anlar, a`lbette bul mag`liwmatlar ha`r da`wirde ha`r qiyli. Biraq, sol na`rse aniq oqiwshilardin, derlik ko`pshiligi ka`siplerdi qa`lbeki tu`rde tanlaydi. „Siz ne ushin sol ka`sipti tan`ladin`iz?“ degen sorawg`a noa,a% oqiwshi bul tuwrisinda oylap ko`rgenim joq dep juwap bergen.

Ka`sipti sanali tu`rde tan`lamag`anlig`i sonda belgili boladi, oqiwshinin` da`slepki waqitlarda oqiwg`a qizig`iwi menen qarag`anim. Al keyininen bolsa, bul qizig`iwi soni barganin ko`riwge boladi. Ka`sip-o`ner bilim orninda birinshi jil oqip atirg`an oqiwshilardan sorag`anda olardin` ano,9% i ekinshi jil oqip atirg`anlardan soralg`anda bolsa a0,u% i tan`lag`an ka`sibine mazmunlig`in aytqan.

Ha`zirgi waqitta jaslardi ka`sipke bag`darlaw ma`seleleri menen ma`mleket, ja`ma`a`t ha`m jaslar sho`lkemleri sanaat ka`rxanalari shug`illanadi. Biraqta bul jumista mektep tiykarg`i orindi iyeleydi. Ha`zirgi ku`nde bazar qatnasiqlarina ha`m u`zliksiz ta`limge o`tiw mu`na`sibeti menen mektep jaslardi sanali ra`wishte ka`sip tan`lawg`a, ja`miyet ushin paydali ha`m za`ru`riy bolg`an kerekli miynet xizmetine tayarlawg`a elede u`lken rol` oynaydi. Oqiwshilardi ka`sipke bag`darlaw olardin` ha`r birine bo`lek-bo`lek qatnasti talap etedi, bunda insannin` temperamenti sabirlilig`i, diqqati, belgilengen maqsetke erisiwde qatanliq initsiativaliq, sho`lkemlestiriwshilik ta`rtiplilik tapsirilg`an jumisti orinlawg`a barinsha jaqsi qatnasta boliw siyaqli paziletlerdi itibarg`a aliw za`ru`r. Bunnan basqada ka`sipke bag`darlaw dawaminda ka`sipti tan`law sebeplerin` ka`siptin` sotsialliq a`hmiyeti qizig`iw xa`m ha`wes, ka`sipke tayarliq, sem`ya ata-analari, ata-analar, pedagoglar, joldaslarini ken`eslarin esapqa aliw kerek. Oqiwshilardi uzaq waqit u`yreniw na`tiyjesinde klass basshilari olardin` ha`r birine usinisnama, guwaliqnama du`zedi. Bul du`zilgen guwaliqnama du`zedi. Bul du`zilgen guwaliqnama ka`sip tan`law ha`m oqiwshig`a ol yamasa bul ka`sipti tan`law ushin usinis bol`sh esaplanadi. Ka`sipke jaramliliqti tan`law arnawli komissiya ta`repinen iske asiriladi. Og`an oqitiwshilar psixologlar, islep shig`ariw xizmetleri sotsiologlar, vrachlar ha`m basqada qa`niygelikler kiredi. Olar ha`r bir oqiwshig`a qanday ka`sipti tan`law kerekligin eskertedi ha`m onin` sebebin tiykarlap da`lillep ko`rsetip beredi. Ms: Xolerik temperamentli bala jaqsi standart jasawshi usta bola almaydi, demek og`an mikronnin` onnan bir u`lesine deyingi anikliqta islewge tuwra keledi. Olar bir qansha waqit o`lshew a`spablari menen islesiw bir qansha awir tu`sedi. Yamasa melenxolik tez juwap beriwi talap etetug`in mashinalardi basqariwdi tabisli islep ala almaydi. Seziw organlarinda birden-bir kemshiligi bolg`an balalarg`a bul ka`siplerdi usinis etip bolmaydi. Mis: Bazi bir ren`lerdi, tu`slerdin` parqin bile almaytug`in balani ha`r qanday transporttin` tu`rin basqariwge`a usinis etiwge bolmaydi. Usinday kemshiligi bar oqiwshilar metallurg boliwida

mu'mkin emes. Ka'sip o'zgesheliklerin ha'm olardin` usinisnamalari professiogrammag`a qosimsha bolip esaplanadi. Professiogrammag`a onin` mazmunina tiykarinan to'mendegiler kiriwi kerek.

a. Arnawli ka'siptegi qa'niygelik talap etip atirg`an awil xojaliq tarawi usinisnamasi, tarawdin` kadrlarg`a bolg`an ixtiyaji avtomatlastiriw ha'm kompleks mexanizatsiyalastiriw jag`dayi menen sol ka'siptegi jumislardin` rawajlaniw da'rejesi.

g. Qa'niygelik usinisnamasinda usinis etilgen ka'siptin` mazmuni, miynet ob'ektlari, miynet qurallari.

k. Jumista qoyilatug`in talaplar (onin` da'rejesi, initsiativaliliq ha'm miynettin` do'retiwshilik elementleri jumistin` gigenaliq jag`daylari, meditsinaliq ha'm psixofiziologik ko'rsetkishler yamasa tuwri kelmesligi ko'rsetiwshi ha'r qiyli belgiler, hayal-qizlar miynetin qollaw mu'mkinshiligi h.t.b.

no. Da'slepki qa'niygelik razryadi do'gereginde oqiwshinin` tabisli, jemisli islewi ushin uliwma mag`liwmati ha'm ka'siplik tayarlig`ina qoyilatug`in talaplar (islep shig`ariw mamanlig`in ja`nede jetilistiriwdi esapqa alg`an halda).

o. Miynetti sho'lkemlestiriwdin` ekonomikalig jag`daylari miynetke haqi to'lew sistemasi.

u. Belgili ka'sip wa`killeri (islep shig`ariw novatorlari, aldin`g`ilari, miynet qaharmanlari) nin` biografik mag`liwmatlari.

Ju'da` itibarli ha'm jumis sharayatlari qa`wipli dep esaplanatug`in jumislar ushin professiogramma bir qansha talaplar menen toltiriladi. Olar uzaq waqit dawaminda tez islew mamanlig`in, qol barmaqlarinin` ku'shin, ayaqlar ku'shin, barmaq ayaqlardin` ha'reketshen`ligin: Ko`z, qol ha'm ayaqlar muwapiqlig`in ha'r qanday eki qoldin` iqtiyarli ha'reketlerin talap etedi.

Professiogrammalar ka`rxanalar yamasa arnawli orinlar (kabinetler, laboratoriyalar) ta`repiyen du`ziledi. Olardi islep shig`ariwda psixologlar, vrachlar, oqitiwshilar, injenerler qatnasiwi tiyis.

Gu`rrin`lesiw, so`ylesiw joli menen oqiwshilar professioramma menen toliq tanisadi. Ka'sip tan`lawda mekteptin` ata-analari menen bekkem baylanisi u`lken a`hmiyetke iye. Oqiwshalarda ka'sipke ilayiq qizig`iwshilardin` payda boliwi ha'm rawajlandiriwdag`i tabisi ko`p ta`repleme mektep ha'm ata-analardin` birgeliktegi na'tiyjeli jumisldarina baylanisli. Jumisshilar topari ata-analar ha'r ta`repleme qollap quwatlaw uliwmalastiriw ha'm ta`rtipke keltiriw tiyis. Tiyisli a`debiyatlardi oqiwdan bir qansha ka'sipler menen tanisiwda aytarliqtay ja`rdem beredi. Bunday a`debiyatlar mektep kitapxanasinada boliwi sha`rt.

Oqiwshinin` o`zligin tu`siniwi, o`z ku`shi ha`m mu`mkinshiliklerin, o`z qa`biletlerin duris bahalay biliwi, keyninen derlik jeke qizig`iwlari ha`m mu`mkinshiliklerin ka`sip talaplari menen salistirip ko`riwi, ka`sipti tabisli tan`law sha`rayatlarinin` biri bolip esaplanadi.

Bizin` Watanimizdag`i ha`m shet ellerdegi psixologik a`debiyatlarda oqiwshinin` jeke ha`r qiyli ta`replerin o`z betinshe bahalaw, sol ta`repten ka`sip tan`lawda o`z jolin belgilew protsessinde qa`biliyatlarin ha`m ka`sipke jaramlilig`in o`z betinshe bahalawdi taliqlawdi u`yreniwge jag`daylari da gezlesip turadi. Oqiwshilardin` qa`biletleri ha`m ka`sipke jaramlilig`in o`z betinshe bahalawdi taliqlawdi u`yreniw jag`daylarida gezlesip turadi. Oqiwshilardin` qa`biletleri ha`m ka`sipke jaramlilig`in o`z betinshe bahalawdin` sonday-aq, mikro jag`dayin bahalawdin` o`zine ilayiq o`zgesheliklerin aniqlaw ushin to`mendegiler za`ru`riy dep esaplanadi.

a. Oqiwshilardin` bul pa`ziyetleri oqitiwshilar, ata-analar joldaslari ta`repien talqilaniwi.

g. Miynet iskerliginin` ol yamasa bul tarawina jaramlilig`i o`z betinshe bahalaw menen oqiwshilardin` ka`sipke sa`ykes niyetlerin usi o`z betinshe bahalawdin` qa`liplesiw jag`daylari ortasindag`i baylanisti aniqlaw.

k. Oqiwshilardin` o`z betinshe bahalawi menen sa`ykeslestiriw tiykarinda oqiwshilar ata-analar joldaslari bergen bahalarinin` uqsasliq da`rejesin aniqlaw. Bunday qa`biliyatlardi o`z betinshe berilgen baha da`rejelerin (birinshi, ekinshi, u`shinshi) esapqa alg`an jag`dayda o`z betinshe bahalawdin` to`mendegi parametrleri (jeterli bahalamawshiliq artiqsha baha beriw bahalardin` sa`ykesligi) boyinsha qarap shig`iw kerek. Reyting ha`m a`piwayi qag`iyydalardi qollang`an halda anketalar arqali soraw ha`mde oqiwshilar xizmetindegi na`tiyjelerdi u`yreniw metodlari menen taliqlaw o`tkiziwi mu`mkin.

Qa`biliyatlardi, keyinirek ka`sipke jaramliliqti o`z betinshe bahalawdin` qa`liplesiw jag`daylarin u`yreniw ushin u`sh tiptegi mekteplerdi da`rejelestiriw tag`i ha`m ka`sipke bag`darlaw jumislari bolmag`an mekteplerdi, da`rejelestirilgen ta`lim elementleri ha`m ka`sipke u`yreniw jumislari bolg`an mekteplerdi arnawli ka`sipke bag`darlaw ilajlari bolmag`an jag`dayda fizika-matematika jo`nilisindegi mekteplerdi aliw ilayiq.

Ta`kirarlaw ushin sorawlar.

1. Ka`sipke bag`darlaw jumislarina sotsialliq tiykarlardi ta`riplep berin`.
2. Ka`sip tan`lawda psixologiyaliq jag`daylardin` a`hmiyetin tu`sindirip berin`.
3. Ka`sip tan`law protsessinde qaysi fizologiyaliq ta`replerge a`hmiyet beriw za`ru`r.

Tayanish tu`sinikler.

1. Sotsialliq a`hmiyet.
2. Psixofiziologiyaliq tiykar.

10 – LEKTsIYa.

Bolajaq oqitiwshilardi oqiwshilardi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumisina tayarlaw sistemasi.

Jobasi:

1. Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw tarkibi.
2. Bolajaq oqitiwshilardin` na`tiyjeligine tiykarlang`an jag`dayda ka`sipke bag`darlaw.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw uliwma ta`lim mekteplerin en` a`hmiyetli waziypalarinin` biri bolip esaplanadi. Biraqta basqada waziypalar, yag`niy politexnika ta`lim dun`yag`a ko`z-qaras tiykarlarin qa`liplestiriw, miynet ta`rbiyasi ha`m tag`i basqalarda onin` menen birme-bir jaqin turadi. Sonin` ushin ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw sistemasi bir qansha sistema retinde qarap shig`iliwi mu`mkin bolip, onda jas a`wladqa bilim ha`m ta`rbiya beriwdin` barliq tiykarg`i waziypalari iske asiriladi. Ma`selege bunday jaqinlasiw ka`sip tan`lawg`a bag`darlawdin` basqa sistemalari menen baylanis ornatiwdi, olardin` bir-birine ta`sirin ha`mde sol sistema ushin o`zine ilayiq ta`repi aniqlawdi na`zerde tutada bunin` pu`tkil sistemasi waziypasina belgili u`les bolip qosiliwin ta`miyinleydi.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumisi barliq pedagoglar ja`ma`a`ti, mektep basshilari, klass basshilari, pa`n oqitiwshilari ha`m basqalar ta`repi iske asiriladi. Sonin` ushin balajaq oqitiwshi joqari oqiw orninda qanday qa`nigelik boyinsha tayarliq ko`riwinen qaramastan, ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarin alip bariw kerek. Usinday tayarliqti ol keleshekte tu`rli bag`darda, yag`niy pa`n oqitiwshi sipatinda, klass basshisi sipatinda, mektep basshisinan biri (direktor, oqiw bo`liminin` baslig`i yamasa mektep basshisinin` ta`rbiyalıq jumislar boyinsha orinbasari) sipatında qollaniw mu`mkin.

Pedagogika, ilimiy metodikalıq a`debiyatlardi xalıq bilimlendiriw organlarinin` direktivalıq hu`jjetlerin talqilap ko`rip shig`iw, bilim aliw maqsetinde anketalar tarqatiw, sabaqlardi

oqitiwshilar klass basshilarinin` klasstan tis ilajlarin gu`zetiwi ha`m olardin` talqilaniwi ha`m basqalar olardin` oqitiwshilardi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarinin` ju`da` tu`rli-tu`rligin ha`m qospadilig`in ko`rsetedi. Bul jumislar to`mendegiler ta`repleniwi mu`mkin.

Ka`sip tan`lawdin` a`hmiyeti tuwrisinda qisqasha gu`rrin`lesiwler o`tkizedi, kurs bag`darlama materialliq u`yreniw, ma`seleler sheshiw individual` tapsirmalardi a`meliy-laboratoriya jumislardi orinlaw protsessinde ka`siplerge bolg`an qizig`iw oyanadi.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw maqsetinde oqiwshilardi u`yretedi (gu`zetiwler, gu`rrin`ler o`tkizedi, anketa sorawlar tarqatip o`zin qiziqtirg`an sorawlarg`a juwap aladi. Shig`arma jazdiradi ka`sip tanlawg`a bag`darlaw kartochkalarin toltiradi ha`m basqalar.)

Oqiwshilardi islep shig`ariw miynetine qatnastiradi, olardin` miynetinin` na`tiyjeligin talqilaydi.

Oqiwshilardi do`gerek jumislarina tartadi ha`mde olar ushin bayanlama temalarin tan`laydi. Bul derlik belgili ekonomikalik rayondag`i za`ru`r ka`sipler menen tanistiriwg`a mu`mkinshilik beredi. Oqiwshilardin` qa`niygelikler, islep shig`ariw aldin`g`ilari menen ushirasiwlarin sho`lkemlestiredi.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw mazmuni menen bayitilg`an mektep kesheleri, olimpiyadalar, konkurslar sho`lkemlestiredi ha`m basqalar.

Sorawlar.

1. Ka`sip tan`lawg`a bag`darlawdin` sistemasin tu`sindirip berin`.
2. Ka`sip talawg`a bag`darlawg`a qa`niygelik jo`nelisinde nelerge a`hmiyet beriwin`iz za`ru`r.

A`debiyatlar.

1. N.Shodiev. Studentlerge oqitiwshilardi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarin u`yretiw. Toshkent. «Wqituvchi». a99u yil.
2. K.D.Davlatov. «Mehnat va kasb ta`limi nazariyasi hamda metodikasi». Toshkent. «Wqituvchi». a99g yil.

11 LEKTsIYa.

KLASS BASSHISI.

JOBASI:

1. Klass basshisinin` ka`sip tan`lawdag`i orni.
2. Klass basshisinin` ka`sip tan`lawdi sho`lkemlestiriwi.
3. Oqiw isleri boyinsha direktor orinbasarlarinin` waziypasi.

4. Mektepten tisqari ta'rbiyaliq jumislardi jetilistiriwdin` mazmuni.

Klass basshisi - arnawli o'tkerilgen klass sabaqlarida ha'r qiyli jiynalislarda, keshelerde ka'sipti duris tan'lawdin` a'hmiyeti tuwrali oqiwshilar menen ha'r qiyli gu`rrin`ler o'tkeredi. Klass basshisi anketalar tarqatiw, gu`zetiwler ju`rgiziw ha'm jeke oqiwshilar menen gu`rrin`lesiw pikir alisiw joli menen oqiwshinin` qaysi ka'sipti tan'law niyetinde ekenligin aniqlap aladi.

Klass basshisi oqiwshilardi ha'r qiyli miynet tarawlari ha'mde en` ko`p tarqalg`an ka'sipler, sonin` ishinde beligili bir rayondag`i yaki o`zi jasap atirg`an rayondag`i ka'sipler menen tanistiradi. Bular menen tanistiriwda klass basshisi ata-analardi ka`rxananin` qa`niygelerin shaqiradi.

Klass basshisi oqiwshilardi do`gerek yamasa fakul`tativ sabaqlarg`a, ka'sipler boyinsha oqiwshilar brigadalarina qatnastiriw joli menen ha'r bir oqiwshinin` ka'sipke qizig`iwin ha'm ha`wes etiwın rawajlandiriw`a sa`ykes klasstan tisqari ilajlarg`a qatnasiw`a erisedi.

Klass basshisi sotsialliq-paydali jumislardi sho`lkemlestiredi ha'm jobalastiradi, islep shig`ariw brigadalarin miynet ha'm dem aliw orinlarin sho`lkemlestiredi.

Klass basshisi ka'sip tan'lawg`a jollaw maqsetinde no-9 klass oqiwshilarinin` qizig`iwin ha'm qa`biliyatlarin jaliqpastan birimlep u`yrenedi, gu`zetiw na`tiyjesinde taliqlaydi.

Klass basshisi ka'sipler boyinsha ha'r qiyli do`gerekler ha'm oqiwshilar brigadalarinin` basshilari menen birlikte x-9 klass oqiwshilari ha'mde olardin` ata-analari menen individual` so`ylesiwler o`tkizedi. Ol so`ylesiwler o`tkiziwdin` maqseti ha'r bir oqiwshinin` ka'siplerdi sanali tan'lawi ha'm bilim aliwdi dawam ettiriw jollarin belgilep beriwege ja`rdemler beriwden ibarat.

Mektep direktori (basshisi), direktordin` oqiw isleri boyinsha orinbasari, ruwxiyliq ha'm ag`artiwsheiliq boyinsha orinbasari, mektepten tisqari ta'rbiyaliq jumislardi sho`lkemlestiriwshiler, mekteptin` ka'sip tan'lawg`a bag`darlaw jumislari metodikalıq jaqtan basshiliq etedi (ta`biyg`iy matematikalıq ha'm gumanitar tsikldegi pa`nlerdin` oqitiliwında ka'sip tan'lawg`a bag`darlaw elementlerin duris kiritip bariw maqsetinde mekteptin oqiw-metodikalıq birlespe jumislari sho`lkemlestiredi).

Olar ha'r qiyli klass oqiwshilarin ka'sip tan'lawg`a bag`darlaw (olarg`a tu`rli ka'sipler tuwrali bilim tu`sinikler beriw) ilajlarinin` arnawli tematikasin islep shig`adi.

Mektep klublari jumislari, oqitiwshilardin` ja`miyetlik paydali jumislari ha'm islep shig`ariw miynetin jobalastiradi ha'm olardi sho`lkemlestiredi. Oqiwshilar islep shig`ariw brigadalarin, miynet ha'm dem aliw lagerlerinin` jumislari jetilistiredi. Fakul`tativ

praktikumlardi o'tkeriwdi sho'lkemlestiredi. Oqiwshilardin` ata-analarina ka'sipler tuwrali bilim, mag'liwmatlar beriwge ilayiq klasstan tis ilajlardi iske asiradi.

Jeke ma'sla'ha'tler sho'lkemlestiredi ha'm o'tkizedi. Mekteptin` islep shig'ariw isleri, ataliq g'amxorliqqa alg'an ka'rxanalari, ata-analar komiteti ha'm awilliq professional` bilim beriw orinlari menen alip baratug'in jumislari bir-birine sa'ykeslestiredi. Mektep basshisi ka'sip tan'lawg'a bag'darlawg'a basshiliq etedi, klass basshisi pa'n oqitiwshilari, metodikaliq birlespelerdin` ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumislari jobasin qarap shig'adi ha'm tastiylaydi. Pedagogikaliq joqari oqiw ornin tamamlag'an student, qa'nigenin` ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw isine tayarlig'i haqqindag'i tu'sinigin kiritsek, ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumisina tayarliq degende studentlerdi bul jumisqa tayarlawg'a sa'ykes materialdin` toliq mazmunin islewdin` toliq mug'dari ha'm sipat da'rejesin tu'sinemiz. Studentlerdi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw isine ilayiq sanali bilimler ko'lemi, ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdi a'melge asiriw metodikasin ko'z aldimizg'a keltiriw za'ru'r. Sonliqtan, bul tayarliq mazmunnin` qa'liplestiretug'in bilimlerdi, yag'niy pedagogika joqari oqiw ornin pitirgen qa'niyge mektep qanday bilimler menen keliwi kerekligin belgilep alamiz.

Ha'zirgi didaktika pa'ninde qayil etilgen ta'lim mazmuninin` to'rt komponentli strukturasi paydalanip, pedagogikaliq oqiw ornin pitirgen qa'niygede bilimler, uqip ha'm ko'nlikpeler jumisqa do'retiwshilik penen jaqinlasiw ha'm jeke adamnin` ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdi iske asiriwda za'ru'r bolg'an sipatlari boliwi kerek dep oylasaq, bul komponentlerdin` ha'r birin qisqasha qarap shig'ayiq.

a. Ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw mu'na'sibeti menen oqitiwshinin` bilimlari tu'rli maqsetke xizmet etiw kerek. Islep shig'ariw jumis tu'rleri ha'm ka'sipler tuwrali ha'zirgi zaman islep shig'ariwi ha'm jumistin` ta'biyg'iy, ilimiy, texnikaliq, texnologiyaliq ha'm siyasiy sho'lkemlestiriw tiykarlarin ko'rsetiwshi ilimiy ha'm ilimiy texnikaliq bilimler. Islep shig'ariw, jumislari ha'm qa'nigeleri tuwrali ka'sipke ilayiq bilimler. Ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw tarawindag'i psixologiyaliq, pedagogikaliq ha'm metodikaliq bilimler. Ja'miyettin` mektepke qoyatug'in demografiyalik problemalari, miynet resurslari sistemasi ha'm basqalar haqqindag'i ekonomikaliq bilimler.

g. Oqiwshinin` joqarida keltirgen bilim gruppalarina muwapiq tu'rdegi ha'reket usillari (ko'nlikpe uqiplilari).

k. Do'retiwshilik iskerlik ta'jriybesi-pedagogika joqari oqiw orninda o'z tayarlig'i boyinsha islengen bilim ha'm uqiplilardan na'tiyjeli paydalaniw.

no. Oqiwshinin` ideyalik ko'z-qarasi ha'mde onin` ja'miyet ta'repinen ju'klengen tiykarg'i waziypalardin` biri sipatinda ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdi a'melge asiriwga psixologiyaliq a'dep-ikramliliq tayarlig'in ta'miyinleniwshi jeke sipatlari.

Solay etip pedagogika oqiw ornında bolajaq oqitiwshi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumisinın joqarında keltirilgen jo'nelisinde tabisli xizmet ko'rsetiw ushin za'ru'r bolg'an bilim, uqip, ko'nlikpeler mazmunin, iyelep aliwi tiyis. Ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw qospali ha'm kompleks problema sipatında bir qansha tamanlarin, sotsialliq, ekonomikalıq, psixologiy, meditsina-fiziologiyalıq ta'replerin o'z ishine aladi. Olardin' ayrimlari menen bolajaq oqitiwshi derlik tanisqan, bilgen boliwi kerek. Pedagogikalıq ha'm psixologiyalıq ta'repleri oqitiwshidan tek bilimlerdi g'ana emes, tiyisli uqip ha'm ko'nlikpelerdi talap etedi. Bularsız bolajaq oqitiwshi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumisin tabisli alip bara almaydi.

Ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdin' joqarında ko'rsetilgen ta'replerin Yu.Vasil'ev tolig'iraq qarap shiqqan bolip to'mendegilerdi ko'rsetken edi:

"a. Ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdin' ekonomikalıq ta'repi ha'zirgi waqıtta keleshekte sotsialliq miynet tarawlarına qatnastirilatuğ'in miynet resurslarinin' demografiyalıq du'zilisın, miynetin' ka'sipler boyınsha bo'liniwdegi, ka'sip mamanlig'inin' o'zgeriwdegi (joli jumisshi ku'shine bolg'an talap da'rejesi menen) tiykarg'i tendentsiyalardı: Sanaat tarmaqlarinin' territorial' jaylasıwi kasıpler mamanlıqlar boyınsha jumisshi ku'shine bolg'an ku'ndelik ha'm keleshektegi talaplari: ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdin' na'tiyjeligin na'zerde tutadi.

g. Ka'sip tandawdin' sotsialliq ta'repi to'mendegilerdi yag'niy ilimiy-texnikalıq rawajlanıwi tuwri sotsialliq rawajlanıw talaplarin (bular jaslardın' ka'sip tan'lawg'a bag'darlawin iske asiriw protsessinde esapqa aliw kerek). Ja'miyetshilik pikirın keltirip shig'aratug'in tu'rli ka'siplerdin' sotsialliq abıroyın payda etetug'in sebeplerin, kadrlardin' islep shig'ariwda bekkem ornalasıp qaliwg'a ja'rdem beretug'in sotsialliq ha'm a'depililik faktorlardı o'z ishine aladi.

k. Ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdin' psixologiyalıq ta'repi adamnin' ka'siplik jaqtan a'hmiyetli bolg'an o'zgesheliklerin: jumis ha'm ka'siplerdin' tu'rli tiplerin: ka'sipke jaramlig'inin' psixologiyalıq a'hmiyeti ha'm oni qaliplestiriwdin' mu'mkin bolg'an jolların na'zerde tutadi.

no. Problemanın pedagogikalıq ta'repi jaslardın' ka'siplerdi sanalı tu'rde tan'lawg'a tayarlaw maqsetinde olar ortasında alıp barılıp atirg'an oqiw ha'm ta'rbiyalıq jumislar na'tiyjeligin asiriw jollari ha'mde qurallardı belgileydi. Oqiwshilardin' islep shig'ariw miynetine psixologiyalıq jaqtan tayarlıq jag'daylari ha'm mekteptin' ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumisindag'i ta'rbiyalıq xizmeti mu'mkinshiliklerin u'yreniwdi o'z ishine aladi.

Sorawlar.

a. Klass basshisi qaysi oqiw sabaqlar ha'm sabaqtan tis ilajlardı a'melge asiradi.

g. Mektep basshisinin' jumis jobasi neden ibarat.

k. Mektep basshisinin' orınbasarlarinin' ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdag'i orni.

A'debiyalar.

- a. Studentlerge oqiwshilardi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumislarin u'yretiw. T. a9xu j.

12– LEKTsIYa.

Studentlerdi ka'sipke bag'darlaw tayarlig'inin` mazmuni.

JOBASI:

1. Siyasiy-sotsialliq tsikldegi pa'nlerdi u'yreniwde studentlerdi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumisina ideyaliq, teoriyaliq jaqtan tayarlaw.
2. Bolajaq oqitiwshilardi ka'sipke tayarlaw protsessinde oqiw jobasi menen tanisiw.
3. Oqiw bag'darlamalarinda ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw boyinsha teoriyaliq mu'mkinshilikler.

Oqiw protsessinde studentlerdi erkin ruwxta tayarlaw, tiykarinan siyasiy-sotsialliq pa'nler tsikli u'lesine, olardi ta'rbiyaliq jumisqa tayarlaw derlik psixologiyaliq-pedagogikaliq pa'nler ha'm jeke metodikalar u'lesine ju'klenedi. Oqitiwshinin` jas o'spirimlerden` ruxiy basshisi roli artip barg'an sayin onin` o'zine ideyaliq ko'z-qarasi ha'm oni ta'rbiyashi sipatinda tayarlaw xarakterine joqari talaplar qoyiladi, sonin` ushin oqitiwshi-ta'rbiyashinin` tayarliqlarina joqarida ko'rsetilgenindey jaqinlasiw jeterli bolmay bolajaq oqitiwshilarda ta'rbiyaliq funktsiyalardi qa'liplestiriwde ta'biyg'iy-matematikaliq qa'niygeligin beriwshi pa'nlerdin` ta'rbiyaliq mu'mkinshilikleri esapqa alinbag'an.

Qa'niygeligine ilayiq bilim beriwshi sabaqlarda bolajaq oqitiwshi bir ta'repten o'zinshe keleshektegi iskerligi ushin za'ru'r bolg'an ilimiy bilimler ko'lemin islep aladi, ekinshi ta'repten sol konkret bilimler tiykarinda olarda jeke sipatlar du'n'yag'a ko'z-qarasi, ruxiy keypi qa'liplesedi.

«Ha'zirgi da'wirde ha'r bir oqitiwshi bureng'idan da ko'birek mug'darda ta'rbiyashiliq qa'biletke iye boliwi tiyis», - degen so'zler ha'zirgi jag'dayda ko'birek aktual` tu'rde jan'g'iradi. Bolajaq oqitiwshi pedagogikaliq joqari oqiw orninda ta'biyat ha'm de bilim teoriyasina, ja'miyetke itibarli eki parallel` o'z-ara bir-birin toltiratug'in ju'da` ko'p ko'lemdegi bilimlerdi islep ha'm olardi o'zinin` a'meliy xizmetinde qollanip, oqiwshilarda dialektikaliq-materialistlik jaqinlasiw ha'm de ta'biyat ha'm ja'miyet qubilislarin olar ko'z-qarasinan talqilaw ko'nlikpelerin qa'liplestiriw kerek.

Oqiw bag'darlamalarinin` ta'rbiyaliq mu'mkinshiliklerinen ja'ne de ken` paydalaniw maqsetinde, sotsialliq pa'nleri ka'sipke ilayiq bilim beriwshi kurslar menen baylanistiriw za'ru'r. Bul derlik joqari kurs studentlerinde de sotsialliq pa'nlerdin` nizamliqlarin o'z qa'niygeliklerinde

qa`niygelik beriwshi pa`n problemalarında do`retiwshilik penen qollaw ko`nlikpelerin payda etedi, olardı teren`irek u`yreniw mu`mkinshiligin asiradi. Bunday baylanisti iske asiriw bolajaq oqitiwshilardı ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw isine tayarlawda paydali bolip, soni beligili pa`n do`gereginde studentlerge oqiwshilardı ka`sip tan`lawg`a bag`darlawday qospali problemanın ha`mme ta`replerin ashıp beriw mu`mkin emes. Ma`selen, ta`biyg`iy ilimiy tsikldegi pa`nlerdi oqitiwda islep shig`ariwdin` ilimiy-texnikaliq tiykarların, tu`rli ka`siplerdin` mazmuni ha`m islew sharayatların aniq jaratiw mu`mkin bolsa, siyasiy-sotsialliq ta`replerin ashıp beriw za`ru`r, sotsialliq pa`nlerdin` ka`sipke ilayiq bilim beriwshi pa`nler menen baylanisin a`melde iske asiriwg`a tiyisli kafedra oqitiwshilarınin` birliktegi jumislardı jobalastiriw na`zerde tutadi. Bunin` ushin derlik tiyisli tayarliq kerek yag`niy ja`miyetlik kafedra oqitiwshiları ka`sipke ilayiq bilim beriwshi pa`nler haqqında beligili bir ko`z-qarasqa iye boliwi, kerisinshe bul pa`nler oqitiwshiları u`yrenilip atirg`an ha`diyselerge dialektikalıq jaqinlasıw uqip ha`m ko`nlikpelerdi bolajaq oqitiwshilarg`a sin`dire biliwi kerek.

Bolajaq oqitiwshinin` joqarı da`rejedegi siyasiy sanalilig`i onin` keleshektegi oqiwshilardı ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumisi na`tiyjeligin belgilep beredi. Oqiw jobasına muwapıq pedagogikalıq institutlarda oqiw dawamlilig`i to`rt jıl bolg`anda ekinshi kursta, oqiw mu`ddeti bes jıl bolg`anda u`shinshi kursta u`yreniledi. Bul waqıtqa kelip qa`niygelik boyınsha bilim beriwshi pa`nlerdi u`yreniw endi g`ana baslang`an yamasa dawam etetug`in boladi.

Mis: fizika №ga0o qa`niygeli ushin uliwma fizika kursinin` derlik birinshi bo`limi „Mexanikani" u`yreniw tamalanadi. Bul waqıtları kurs studentleri jeterli da`rejedegi arnawlı bilimler zapasına iye bolmag`an jag`dayda sol pa`ndi u`yreniwge kirisiledi.

Dialektikalıq materializm oqiw bag`darlamasinin` mazmuni olardıń bir qansha qiyin u`yrenetug`in pa`nleri qatarınan za`ru`riy teoriyalıq tayarliq ko`rgen boliwin ko`rsetedi.

Mis: Biykarlawdi biykarlaw nızamin u`yreniwde bolajaq matematika oqitiwshılardına evklit ha`m evklitlik emes geometriyasın tu`sindiriwde dialektikalıq materializmnin` metodologiyalıq wazıypasınin ko`rsetip beriw a`hmiyetli. Studentlerdin` qa`niygeli boyınsha bilim beriwshi pa`nlerden tiyisli misallardı u`yreniwden aldın olarg`a biykarlawdi baykarlaw nızaminin` mazmunın qanday etip ko`rsetip beriw mu`mkin?

Ko`pshilik oqitiwshılar bul nızamdi talqılawda evklit geometriya pa`ni rawajlanıwınin` jan`a mazmuni menen bayıtadi ha`m teren`lestiredi. Bolajaq matematika oqitiwshılardıń ju`da` qospalı ayırım derlik qarama-qarsı fakt, ha`reket qurılıslardı ilimiy talqılaw ha`m olarg`a dialektikalıq jaqinlasıw metodları menen qurallandıradi.

TEKSERIW SORAWLARI.

1. Siyasiy sotsialliq tsiklge kirgen pa`nlerdi ko`rsetip berin`.
2. Oqiw jobasindag`i pa`nlerdin` ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw boyinsha jumislarin sho`lkemlestiriw mu`mkinshilikleri.
3. Oqiw bag`darlamalarin du`ziw protsessinde ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw a`hmiyetin aship berin`.

A`debiyatlar.

1. Shodiev T.U. Studentlerge wquvchilarini kasb tanlashga ywllash ishlarini urgatish. a9xu y.

13– LEKTsIYa.

MEKTEP TA`RBIYaSI

JOBA.

1. .Sabaqlarda ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw.
2. Ha`r qiyli qa`nigelikler menen tanistiriw.
3. Mekteptin` do`geregindegi ka`rxanalar menen tanistiriw.

A`debiyatlar.

1. K.Davlatov. «Mehnat va kasb ta`limi tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi». Toshkent. «Wqituvchi». a99g y.
2. Tjorjevskiy. «Mehnat ta`limi metodikasi». Toshkent. a9xu.

Ha`zirgi da`wirde o-9 klass oqiwshilarin belgili bir ka`sipti tan`lawg`a, o`z betinshe turmis jolin tan`lap aliwg`a tayarlaw kerek degen soraw o`z-o`zinen payda boladi. ao-au jasqa shiqqan jas o`spirim yag`niy 9-klass oqiwshisi o`z iykemliklerin ha`m miynetke bolg`an qizig`iwlari azli-ko`pli aniq belgilep aliwina tuwra keledi. Mektep barliq waqitta belgili bir ka`sipti o`ner u`yreniw printsiplerin iske asirip, oqiwshilardin` jeke iskerlik tuyg`ilarin ha`mde qizig`iwlarin ha`r ta`repleme rawajlandirip bariwg`a umtiladi.

Mektep oqiwshilari ja`miyetimizge payda keltiretug`in turmisqa qizig`iwdi ka`sip tan`lawg`a tayarlaw ushin tiykar bolip xizmet etetug`in qizig`iwlarin ta`rbiyalaydi. Bul miynet ta`rbiyasina en` tiykgarg`i waziypalarinin` biri bolip esaplanadi. Mektep oqiwshilarina pa`n tiykarlarinan bekkem bilimler beriwi, olarda du`n`ya ko`z-qarasin ha`mde is-ha`reket minez-quliq uliwma

insaniylik bag`darlardi qa`liplestiriliwi tiyis. Haqiqatinda da mektep o`spirimlardin` jeke qizig`iwlari ha`mde qa`biletrin qa`liplestiriwge qaratilgan ha`r qiyli jumislardi sho`lkemlestirip, jas o`spirimnin` ha`r ta`repleme rawajlaniwina ko`meklesedi, o`zi qa`leytug`in jumisti aniqlap belgilep aliwina ja`rdem beredi. Aytayiq, mektep oqiwshilardin` ka`siplik ma`selesin tabisli iske asiriw ushin barliq za`ru`rli mag`liwmatlardi bere ala alama, ha`r bir oqiwshida ka`sip tan`law problemasina puxta oylap qatnasta boliw tuyg`ilarin ta`rbiyalay alama, sol problemani iske asiriwdin` duris aniq jollarin ko`rsetip bere alama? O`kinishlisi, ha`zirgi waqitta usi joqarida ko`rsetilgen waziypalardi ko`pshilik mektepler talap da`rejesine iske asira almay atir.

Tek x-9 klass oqiwshilari g`ana emes, bunda joqari klass oqiwshilarida ka`sipti duris tan`law ma`selesine ko`binese teren`nen oylap, tiyanaqli qatnasta bolmay atirg`anlig`i ko`rinedi. Ko`pshilik mekteplerde „Men kim bolmaqshiman?“ temasi boyinsha o`tkizilgen soraw juwap anketalarinda bul na`rse aniq ko`rinbekte. Oqiwshilardin` bergin juwaplarin talqilaw ko`zden o`tkeriw soni ko`rsetpekte, olardin` keleshekte islewi mu`mkin bolg`an ka`sipleri klasstan-klassqa o`tken sayin o`zgerip barg`aninin` guwasi bolmaqtamiz.

Ko`binese oqiwshilar o`zinin` fiziologiyaliq, psixologiyaliq yamasa aqiliy mu`mkinshiliklerine sa`ykes kelmeytug`in ka`sipler tuwrali a`rman etedi. Sonday jag`daylarda boladi, mektep oqiwshisi keleshekte kim boliw, uliwma bilmeydi ha`m oni aldinan oylap ko`rmegen. Biraq, o`spirimlardin` „Men kim boliwdi qa`leymen?“,- degen sorawg`a qaytarg`an juwaplari qanday da`rejede bolmasin basqa bir na`rse, ka`sipler tuwrali olardin` aniq emes ko`z-qaraslari ha`m keleshektegi miynet iskerligine tayarliq ko`riw mu`na`siybeti menen o`z miynetleri haqqinda aniq pikirge iye emeslikleri ko`rinip turadi.

Ayrim oqiwshilar belgili bir ka`sip haqqinda, oni iyelewge tayarliq ko`riw tuwrali ha`zirshe hesh qanday jumis alip barmay atirg`anliqlarin ko`rsetpekte. Olardin` ayirimlari ol yamasa bul ka`sipke tayarliq ko`riw ushin uliwma nelerdi islew kerekligin aytip beriwge umtiladi da, biraq, olar turmista ne islep atirg`anliqlari tuwrali hesh so`z etpeydi. A`dette juwaplar to`mendegishe: «shipakerdin` sabirlilig`i joqari bolwi, qollari jumisqa jag`imli, minezi mulayim bolwi lazim. Men shipaker boliw ushin ko`p na`rse biliwim, ha`mme na`rseni isley aliwim kerek yamasa injener boliw ushin jaqsi oqiw hadal ta`rtipli boliw kerek, biz ha`mmemiz sog`an erisiwimiz kerek.

Bunnan tisqari uliwma tu`rdegi juwaplar bar, olar bul juwaplarg`a sonday dep: «ol yamasa bul ka`sipti iyelew ushin uzaq waqit dawaminda tiyanaqli tabanli islew kerek, yamasa bunin` ushin ko`p na`rseni biliw lazim, demek jaqsi oqiw za`ru`r»-degen tu`sinikte.

Sonday oqiwshilar bar, olar anaw yamasa minaw ka`sip tuwrali arziw- a`rman etip g`ana qoymay, al bul tuwrali ko`p na`rselerdi biliwge umtiladi. Sol ka`sip penen baylanisli bolg`an

ha`r qiyli kitap jurnallardi oqiydi. Biraqta, olar sol ka`sip tuwrali za`ru`rli a`debiyatti tan`lap aliwdi bilmeydi. a`debiyatlardi oqig`an waqitlari nelerge itibar beriw kerekligin bilmey qaladi.

Sonin` menen bir qatarda olardin` ko`pshiligi o`zlerinin` mekteptegi jazba jumislarin ha`m kitap oqip atirg`anliqlarin uliwma ta`rtipte bayanlaydi. Ayrimlari bolsa, barliq pa`nlerge say yamasa aniq belgili pa`n boyinsha ms. Fizika, ximiyag`a baylanisli a`debiyatlardi oqip atirg`anliqlarin aytip jazadi. Olardin` ishinde bir qansha duris juwaplarda aytiladi. Salamatlilik den-sawliq tuwrali bildiriwlerdi oqitip, X-klassqa arnalg`an astronomiya kitabın oqiyman ko`p na`rselerge tu`sine almay atirman, gazetalarda basilip atirg`an raketa-jer joldaslari haqqindag`i xabarlar di oqiyman (agronom boliwdi a`rman etedi). Balalar haqqında ha`m oqiwshilar ushin ilayiqlastirilg`an kitaplardi oqiyman (oqitiwshi bolaman). Ha`r qiyli texnikalar tuwrali kitaplardi oqiyman h.t.b. dep juwaplar beredi.

Ko`pshilik oqiwshilar ka`sippler menen tanisiwdi sol ka`sippler haqqindag`i a`debiyatti oqiw menen sheklenedi. Sog`an ilayiq bolg`an o`z qa`biletlerin ha`mde qizig`iwlarinin` isenimligin tekserip ko`riwge umtilmaqta. Anaw yamasa minaw ka`sip ushin za`ru`r bolg`an o`z qa`biletlerin qalayinsha qanday etip rawajlandiriw basqariw kerekligin bir ta`repleme ha`reket etedi. Bulardan basqada mektep a`tirapindag`i ka`rxanalar menen tanisadi. Ka`rxanadag`i ka`sipplerdin` tu`rleri, ondag`i miynet adamlarinin` islep atirg`an jumislari, bul jumislardin` adam turmisindag`i rayon jag`dayindag`i a`hmiyeti ka`sipplerdin` keleshegi tuwrali tu`sinikler aladi.

Ka`rxanalar dag`i ka`sip adamlarin ko`re otirip keleshekte qaysi bir ka`sipti tan`law ha`mde o`zine ja`miyetimizge qanday jaqsi ta`repleri boyinsha u`les qosiwg`a bolatug`inlig`ina isenim hasil boladi.

TA`RARLAW UShIN SORAWLAR.

1. Sabaqlarda qanday jumislar arqali ka`sip tan`law islerin alip bariw mu`mkinshilikleri bar?
2. Ka`sippler menen tanistiriw jollarin jaratip berin`?
3. Ka`rxanalardin` ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarin qa`liplestiriwdegi orni nelerden ibarat?

TAYaNIsh TU`SINIKLER.

1. Tan`law o`tkiziw.
2. Professiogramma.

14 – LEKTsIYa.

Mektepten tisqari oqiw orinlari.

Jobasi.

1. Do`gerek shinig`iwlari.
2. Ekskursiyalardi sho`lkemlestiriw.
3. Massaliq xabarlardin` a`hmiyeti.

Oqiwshilar qa`legen ka`siptegi adamg`a qarim-qatnasti ka`siptin` o`zine bolg`an qatnasi menen bir qiyli dep qaraydi. A`piwayi pedagog adam o`zinin` ruwxiy qa`siyetleri, aqil-parasati, ta`jriybeli jumislari menen oqiwshilardi ka`siplerge qiziqтира aladi. Oqiwshi sol ruwxiy pa`ziyetler basqa jumista da tu`sinikli boliw mu`mkinshiligi haqqinda o`zinshe oylamaydi. Ko`rkem a`debiyatlardag`i, kinofil`mlerdegi qaharmanlar, ko`binese sonday jag`daydi tuwdiradi, tanis-bilislerden, ag`ayinlerdin` birewi, slesar`, oqitiwshi haqqinda so`ylasse, tek u`lgi formasinda xizmet etedi.

a. Analiz etiw ushin oqitiwshi u`lgi bolg`an jag`dayda oqitiwshinin` og`an jaqinlig`i, mehribanlig`i onin` oqitqan pa`nine su`yenedi. Sonday da boladi, ma`selen, oqiwshida biologiyaliq pa`nlerge qizig`iwi aniq ko`rinip turadi, biraq og`an a`debiyat oqitiwshisi jaqinlig`i ushin ol o`zinin` barliq qizig`iwin a`debiyat penen baylanistiradi.

g. Oqiw pa`nin ka`sip penen bir qiyli dep tu`siniw jas o`spirim mekteptegi pa`nlerdi o`zlestiriwdegi jetiskenliklerge tiykarlanip, ko`binese belili ka`sipti iyeleydi. Oqiwshig`a a`debiyat jag`ip qalg`an bolsa, bul, ol a`debiyatti a`meliy qollaniw menen baylanisli bolg`an ka`sipler tuwrali tu`snikke iye bolmasa da, a`debiyat menin` su`ygen pa`nim deydi. Ol ka`sipti emes, al bilimnin` o`zin qiziqtiriwshi tarawin g`ana tan`laydi, bul tarawda neni islep atirg`anin ha`m ne qiliw mu`mkinligine baylanisli boladi.

k. Ka`sipke sirtqi ta`sir menen qizig`iw. Bunda o`spirimlerde romantika menen baylanisli ka`sipler qiziqtiriladi. Bul ju`da` ta`biyg`iy jag`day, biraq oqiwshilar ko`binese o`zlerin qiziqtiratug`in ka`siplerdin` tek romantikaliq formalarin ko`rip, sol ka`siplerge tiyisli bolg`an qiyinshiliqlardi bilmeydi. Mis: geolog ka`sibinde oqiwshilardi ko`binese sayaxat etiw imkaniyati qiziqtiradi, biraq olar geologtin` ku`ndelik awir jumisin: uzaq waqit dawaminda mashaqatli gu`zetiwin, ju`da` aniq o`lshewleri menen shug`illaniw za`ru`rligin, ha`r tu`rli jerlerde sol izertlew jumisin ay sayin ta`kirarlaw kerekligin esten shig`arip qoyadi yaki bilmeydi.

no. Miynetin` aqiliy mazmuni bazi bir ka`siplerde, a`sirese massaliq ka`siplerde o`tiw imkaniyatlari haqqindag`i natuwri tu`siniklerdin` bolg`anlig`i u`lken kemshilikler bolip tabiladi.

Jaslarimiz, a`dette jen`il jollardi izleydi, biraq ruwxiy qa`biletlerin, sheberligin rawajlandiriw`a ha`reket etpeydi. Biraq, sol sebepten mektep oqiwshilari ja`miyetke za`ru`r bolg`an ka`sipler, ko`rkem aqiliy jaqtan o`siw ushin jeterli da`rejede imkaniyat bermeydi, dep

sol ka'sipti ko`binese itibarsiz qaldiradi. Kiyim tigiwde jaqsi qa`bilet ko`rsetken, qanday bolmasin shipaker boliwdi a`rman etiwi, buyimdi joqari sheberlik penen islegen jigit tokariliq ka`sibi haqqinda estiwi yamasa esitpewi siyaqli pikirlerdi sol na`rse menen ta`riplew mu`mkin.

O`z qa`biletlerine tuwri baha bere almasliq. Onda oqiwshi bir jumisti orinlaw ushin ko`birek qanday qa`bilet barlig`in ko`binese aniqlay almaydi, mektep bolsa, bul jag`dayda az ko`meklesedi. Biraq, barliq onin` aldinda jollar aniq ekenin, ko`birek qiziqli bolg`an zatlardi islew lazimlig`in qadag`an etedi. Sol sebepli ka'sipti uliwma alg`anda tan`laydi. O`z qa`siyetleri ha`m imkaniyatlarin esapqa almay, jaqsa-jaqpasa ba`ri bir ka'sipti tan`lap aladi. Oqiwshilardin` bul ka`sipke qarsi bolg`an o`z fizikalik qa`siyetleri ha`m kemshiliklerine itibar bermewshilik, ma`selen, mayda jumis (saat zavodinda, aniq a`sbaplar zavodinda ha`m sol siyaqli jerlerde) penen baylanisli ka`sipler ushin quriw transportinda, islew ushin tuwri kelmeytug`in keselligi bar o`spirim geolog boliwdi qa`lese, biraq ju`reginin` ha`lsiz boliwi, ten`izde su`ziw ha`m transportin` bazi bir tu`rlerin jeterli bilmew, sol siyaqlilar tiykarg`i kemshilikler bolip tabiladi. O`spirimler o`zleri tan`lag`an ka`siplerge tuwri kelmeytug`in bul tu`siniklerdi bilmegenligi aqibetinde, sa`ykes bolmag`an ka`sipler boyinsha jumisqa yaki tiyisli oqiw orinlarina qabil etilmegenliklerinde ju`da` qapa boladi.

Doslarinin` ta`siri menen ka`sip tan`law. Bunda oqiwshi o`z tileklerin a`melge asiriwdi oylap ta ko`rmegen bir waqitta, onin` klasslas doslari ka`sip tan`law haqqinda pikir ju`ritedi. Oqiwshi bunda doslarinan ayirilip qaliwdi qa`lemeydi. Sol sebepli, men olar menen birge bolaman, mag`an ba`ri-bir deydi. Keyinirek, ol qiynala baslaydi, azap shegedi, natuwri ka`sip tan`lag`aninan pushayman boladi.

*Tosattan bolg`an sebeplerde ka`sip tan`law.* Bazi bir o`spirimler mexanika zavodi u`yimizge jaqin bolg`ani ushin slesar` bolip jumisqa ornalastim deydi. Tanistiriw, olarda tiykarg`i ka`siplerdin` mamani bolg`an adamlar iskerliginin` qa`siyetleri tuwrali tuwri tu`siniklerdi qa`liplestiriw, ha`zirgi waqitta ma`mleketke mu`ta`j bolg`an massaliq ka`siplerge u`lken qizig`iw oyatiw lazim. Bunin` ushin ha`r bir oqiwshi qizig`atug`in ka`sip penen teren` tanistiriw, tan`lap alinatug`in miynet tarawinda na`tiyjeli islewi ushin za`ru`r bolg`an bilim uqip ko`nlikpeler payda etiw za`ru`r.

Ka`rxana ha`m birlespeler, xojaliqlari erkin ekonomikalik qatnasiqlarg`a o`tiwi ha`m olardin` mu`likshiliginin` payda boliwi ha`m jumistin` basqa formalari siyaqli ka`sipke bag`darlaw jumislari u`stirtin bolip atir. Sonin` ushin o-9-klasslarga oqiwshilardi ka`sipke bag`darlawg`a tayarlaw jumisin basqasha sho`lkemlestiriw lazim. Bunda barliq oqiwshilar ka`sipler menen ken` ha`m puxta tanistiriliwi, olardin` qa`biletleri ha`m fizikalik imkaniyatlarina muwapiq olardin` iskerlik tu`rine bolg`an qizig`iwlarin aniqlaw, ka`sipke tiyisli

topar ta`rizde ha`m jekke ta`rtipte gu`rrin`ler o`tkeriw, 9-klassti tamamlag`annan keyin arnawli oqiw orinlarina oqiwg`a kiriwge ko`meklesiw lazim.

Jan`a ekonomikalıq rawajlanıw hu`kim su`rgen ha`zirgi jag`dayda ka`sipke bagdarlawda ta`rbiyalıq jaqinlasıwdın` tiykarg`ı qa`siyetleri ha`m bul tarawda alıp barılıp atırğ`an jumisti uliwma adamnıń qa`liplesken jumisinıń bir bo`limi dep esaplaw kerek.

15– LEKTsIYA.

Ka`sipke bag`darlawdın` sotsiallıq ha`m psixologik tiykarlari.

JOBASI.

1. Ka`sipke bag`darlaw jumislarinın` sotsiallıq tiykarlari.
2. Ka`sipke bag`darlaw jumislarinın` psixologiyalıq tiykarlari.
3. Ka`sipke bag`darlaw jumislarinın` fizologiyalıq tiykarlari.

Sanalı tu`rde ka`sip tan`law ushin oqiwshılardıń bir qatar ka`sipleri jeterli da`rejede biliwi ha`m olardıń adamdı o`zine tartatug`ın ta`replerine g`ana emes, derlik onıń qiyınshılıqlarında jaqsı biliwi, o`zinıń jeke sipatlarına ılayıq tan`lag`an ka`sibin tabisli isley aliwin ha`m keyingi jumis islew protsessine o`z qa`niygeligin jetilistiriwi talap etiledi. O`tken waqıtlardag`ı ka`sipke bag`darlaw jumislari jeterli da`rejege alıp barılmadı, ko`binese aldamshi tu`ste boldi. Na`tiyjede mektepti pitkergerlerdin` ka`sip tan`lawı u`stirtin boldi. Jaslardın` ko`pshiligi ol yamasa bul ka`sipti neden ibarat ekenligin ko`z aldına keltire almaytug`ın edi. Ka`sip-o`ner oqiw jurtlarinın` oqiwshılari menen soraw-juwap formasında so`ylesiw o`tkerip qarag`anda sol na`rse anıqlang`an, tek so`yleskenlerdits o`% i ka`sipti mekteptin` usinisi boyınsha, k0% jora-joldaslarinın` ma`sla`ha`ti boy`shsha, ao% gazeta, radio, televidenie arqalı berilgen dag`azalarg`a, qon`silar tanis bilislerdin` ma`sla`ha`ti boyınsha, ao% ata-analardin` ma`sla`ha`ti, ag% ka`sip-o`ner bilim jurti adamlarinın` xabarlawlari boyınsha tan`lag`anlar. A`lbette, bul mag`liwmatlar ha`r bir da`wirde ha`r qiyli. Biraq, sol na`rse anıq oqiwshılardıń derlik ko`pshiligi ka`siplerdi u`stirtin tu`rde tan`laydi. „Siz ne ushin sol ka`sipti tan`ladin`iz?“ degen sorawg`a noa,a% oqiwshi bul tuwralı oylap ko`rgenim joq dep juwap bergen.

Ka`sipti sanalı tu`rde tan`lamag`anlig`i sonda belgili boladı, oqiwshinin` da`slepki waqıtlarda oqiwg`a qizig`iwshiliq penen qarag`anim, al keyininen bolsa, bul qizig`iwi so`nıp barg`anın ko`riwge boladı. Ka`sip-o`ner bilim jurtında birinshi jil oqip atırğ`an oqiwshılardan sorag`anda olardıń ano,9% i, ekinshi jil oqip atırğ`anlardan soralg`anda bolsa a0,u% i tan`lag`an ka`sibinin` mazmunlig`in aytqan.

Ha'zirgi waqitta jaslardi ka'sipke bag'darlaw ma'seleleri menen ma'mleket, ja'ma'a't ha'm jaslar sho'lkemleri, sanaat ka'rxanalari shug'illanadi. Biraqta, bul jumista mektep tiykarg'i orindi iyeleydi. Ha'zirgi ku'nde bazar qatnasiqlarina ha'm u'zliksiz ta'limge o'tiw mu'na'sibeti menen mektep jaslardi sanali tu'rde ka'sip tan'lawg'a, ja'miyet ushin paydali ha'm za'ru'riy bolg'an kerekli miynet xizmetine tayarlawg'a elede u'lken rol oynaydi. Oqiwshilardi ka'sipke bag'darlaw olardin ha'r birine bo'lek-bo'lek qatnasti talap etedi, bunda insannin temperament: sabirlilig'i, diqqati, belgilengen maqsetke erisiwde qatan'liq, initsiativaliq, sho'lkemlestiriwshilik, ta'rtpililik, tapsirilg'an jumisti orinlawg'a barinsha jaqsi qatnasta boliw siyaqli pa'ziyetlerdi itibarg'a aliw za'ru'r. Bunnan basqada ka'sipke bag'darlaw dawaminda ka'sipti tan'law sebeplerin, ka'siptin sotsialliq a'hmiyeti, qizig'iw ha'm ha'wes, ka'sipke tayarliq, sem'ya, ata-analari, pedagoglar, joldaslarinin ken'eslarin esapqa aliw kerek. Oqiwshilardi uzaq waqit u'yreniw na'tiyjesinde klass basshilari olardin ha'r birine usinisnama, guwaliqnama du'zedi. Bul du'zilgen guwaliqnama ka'sip tan'law ha'm oqiwshig'a ol yamasa bul ka'sipti tan'law ushin usinis bolip esaplanadi. Ka'sipke jaramliliqti tan'law arnawli komissiya ta'repinen iske asiriladi. Og'an oqitiwshilar psixologlar, islep shig'ariw xizmetleri, sotsiologlar, vrachlar ha'm basqada qa'niygelikler kiredi. Olar ha'r bir oqiwshig'a qanday ka'sipti tan'law kerekligin eskertedi ha'm onin sebebin tiykarlap da'lillep ko'rsetip beredi. Ms: Xolerik temperamentli bala jaqsi standart jasawshi usta bola almaydi, demek og'an mikronnin onnan bir u'lesine deyingi aniqliqta islewge tuwra keledi. Olarg'a uzaq waqit o'lshew a'spablari menen islesiw bir qansha awirg'a tu'sedi. Yamasa melenxolik tez juwap beriwi talap etetug'in mashinalardi basqariwdi tabisli islep ala almaydi. Seziw organlarinda birden-bir kemshiligi bolg'an balalarg'a bul ka'siplerdi usinis etip bolmaydi. Mis: Bazi bir ren'lerdin, tu'slerdin, parqin bile almaytug'in balani ha'r qanday transportin tu'rin basqariwg'a usinis etiwge bolmaydi. Usinday kemshiligi bar oqiwshilar metallurg boliwida mu'mkin emes. Ka'sip o'zgesheliklerin ha'm olardin usinisnamalari professiogrammag'a qosimsha bolip esaplanadi. Professiogrammag'a onin mazmunina tiykarinan to'mendegiler kiriwi kerek.

a. Arnawli ka'siptegi qa'niygelik talap etip atirg'an awil xojaliq tarawi usinisnamasi, tarawdin kadrlarg'a bolg'an talabin avtomatlastiriw ha'm kompleks mexanizatsiyalastiriw jag'dayi menen sol ka'siptegi jumislardin rawajlaniw da'rejesi.

g. Qa'niygelik usinisnamasinda usinis etilgen ka'siptin mazmuni, miynet ob'ektlari, miynet qurallari.

k. Jumista qoyilatug'in talaplar (onin da'rejesi, initsiativaliliq ha'm miynettin do'retiwshilik elementleri jumistin gigenaliq jag'daylari, meditsinaliq ha'm psixofiziologiyaliq

ko`rsetkishler yamasa tuwri kelmesligi ko`rsetiwshi ha`r qiyli belgiler, hayal-qizlar miynetin qollaw mu`mkinshiligi h.t.b.

no. Da`slepki qa`niygelik razryadi do`gereginde oqiwshinin` tabisli, jemisli islewi ushin uliwma mag`liwmati ha`m ka`siplik tayarlig`ina qoyilatug`in talaplar (islep shig`ariw mamanlig`in ja`nede jetilistiriwdi esapqa alg`an halda).

o. Miynetti sho`lkemlestiriwdin` ekonomialiq jag`daylari miynetke haqi to`lew sistemasi.

u. Belgili ka`sip wa`killeri (islep shig`ariw novatorlari, aldin`g`ilari, miynet qaharmanlari) nin` biografiyalıq mag`liwmatlari.

Ju`da` itibarli ha`m jumis sharayatlari qa`wipli dep esaplanatug`in jumislar ushin professiogramma bir qansha talaplar menen toltiriladi. Olar uzaq waqit dawamında tez islew mamanlig`in, qol barmaqlarının` ku`shin, ayaqlar ku`shin, ayaqlar barmaqlarının` ha`reketsheligin. Ko`z, qol ha`m ayaqlar muwapiqlig`in ha`r qanday eki qoldin` iqtiyarli ha`reketlerin talap etedi.

Professiogrammalar ka`rxanalar yamasa arnawli orınlar (kabinetler, laboratoriyalar) ta`repińen du`ziledi. Olardi islep shig`ariwda psixologlar, vrachlar, oqitiwshilar, injenerler, qatnasiwi tiyis.

Gu`rrinlesiw, so`ylesiw joli menen oqiwshilar professoramma menen toliq tanisadi. Ka`sip tan`lawda

mekteptin` ata-analari menen bekkem baylanisi u`lken a`hmiyetke iye. Oqiwshalarda ka`sipke ilayiq qizig`iwshilardin`, payda boliwi ha`m rawajlandiriwdag`i tabisi ko`p ta`repleme mektep ha`m ata-analardin` birgeliktegi na`tiyjeli jumislarına baylanisli. Jumisshilar topari, ata-analar ha`r ta`repleme qollap quwatlaw uliwmalastiriw ha`m ta`rtipke keltiriw tiyis. Tiyisli a`debiyatlardi oqiwdá bir qansha ka`sipler menen tanisiwda aytarliqtay ja`rdem beredi. Bunday a`debiyatlar mektep kitapxanasında boliwi sha`rt.

Oqiwshinin` o`zligin tu`siniwi, o`z ku`shi ha`m mu`mkinshiliklerin, o`z qa`biletlerin duris bahalay biliwi, keyninen derlik jeke qizig`iwlari ha`m mu`mkinshiliklerin ka`sip talaplari menen salistirip ko`riwi, ka`sipti tabisli tan`law sha`rayatlarinin` biri bolip esaplanadi. Bizin` watanımızdag`i ha`m shet ellerdegi psixologiyalıq a`debiyatlarda oqiwshinin` jeke ha`r qiyli ta`replerin o`z betinshe bahalaw, sol ta`repten ka`sip tan`lawda o`z jolin belgilew protsessinde qa`biletlerin ha`m ka`sipke jaramlilig`in o`z betinshe bahalawdi taliqlawdi u`yreniwge jag`daylari da gezlesip turadi. Oqiwshilardin` qa`biletleri ha`m ka`sipke jaramlilig`in o`z betinshe bahalawdin`, sonday-aq mikro jag`dayin bahalawdin` o`zine ilayiq o`zgesheliklerin aniqlaw ushin to`mendegiler za`ru`riy dep esaplanadi.

a. Oqiwshilardin` bul pa`ziyetleri oqitiwshilar, ata-analar, joldaslari ta`repińen taliqlaniwi.

g. Miynet iskerliginin` ol yamasa bul tarawina jaramlilig`i o`z betinshe bahalaw menen oqiwshilardin` ka`sipke sa`ykes niyetlerin usi o`z betinshe bahalawdin` qa`liplesiw jag`daylari ortasindag`i baylanisti aniqlaw.

k. Oqiwshilardin` o`z betinshe bahalawi menen sa`ykeslestiriw tiykarinda oqiwshilar atanalar joldaslari bergen bahalarinin` uqsasliq da`rejesin aniqlaw. Bunday qa`biliyatlardi o`z betinshe berilgen baha da`rejelerin (birinshi, ekinshi, u`shinshi) esapqa alg`an jag`dayda o`z betinshe bahalawdin` to`mendegi parametrleri (jeterli bahalamasliq, artiqsha baha beriw bahalardin` sa`ykesligi) boyinsha qarap shig`iw kerek. Reyting ha`m a`piwayi qag`iydalardi qollang`an halda anketalar arqali soraw ha`mde oqiwshilar xizmetindegi na`tiyjelerdi u`yreniw metodlari menen taliqlaw o`tkiziw mu`mkin.

Qa`biletardi keyinshelik ka`sipke jaramliliq o`z betinshe bahalawdin` qa`liplesiw jag`daylardin` u`yreniw ushin u`sh tiptegi mekteplerdi tabaqalastirilg`an tag`i ha`m ka`sipke bag`darlaw jumislari bolmag`an mekteplerdi, da`rejelstirilgen ta`lim elementleri ha`m ka`sipke u`yreniw jumislari bolg`an mekteplerdi arnawli ka`sipke bag`darlaw ilajlari bolmag`an jagdayda fizika-matematika bag`darindag`i mekteplerdi aliw ilayiq.

Ta`kirarlaw ushin sorawlar.

- a. Ka`sipti bag`darlaw jumislarin`da sotsialliq tiykarlardi ta`riplep berin`.
- g. Ka`sip tan`lawda psixologiyaliq jag`daylardin` a`hmiyetin tu`sindirip berin`.
3. Ka`sip tan`law protsessinde qaysi fizologiyaliq ta`replerge a`hmiyet beriw za`ru`r.

Tayanish tu`sinikler.

1. Sotsialliq a`hmiyet.
2. Psixofiziologiyaliq tiykar.

16 – LEKTsIYa.

Bolajaq oqitiwshilardi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumisina tayarlaw sistemasi.

Jobasi:

1. Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw qurami.
2. Bolajaq oqitiwshilar islerinin` na`tiyjeligine tiykarlang`an jag`dayda ka`sipke bag`darlaw.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw uliwma ta`lim mekteplerinin` en` a`hmiyetli waziypalarinin` biri bolip esaplanadi. Biraqta basqada waziypalar, yag`niy politexnikaliq ta`lim dun`yag`a ko`z-qaras tiykarlarin` qa`liplestiriw, miynet ta`rbiyasi ha`m tag`i basqalarda onin` menen birme-bir jaqin turadi. Sonin` ushin ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw sistemasi bir qansha sistema retinde

qarap shig`iliwi mu`mkin bolip, onda jas a`wladqa bilim ha`m ta`rbiya beriwdin` barliq tiykarg`i waziypalari iske asiriladi. Ma`selege bunday jaqinlasiw ka`sip tan`lawg`a bag`darlawdin` basqa sistemalari menen baylanis ornatiwdi, olardin` bir-birine ta`sirin ha`mde sol sistema ushin o`zine ilayiq ta`repi aniqlawdi na`zerde tutadi da, buning pu`tkil sistemasi waziypasina belgili u`les bolip qosiliwin ta`miyinleydi.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumisi barliq pedagoglar ja`ma`a`ti: mektep basshilari, klass basshilari, pa`n oqitiwshilari ha`m basqalar ta`repi iske asiriladi. Sonin` ushin balajaq oqitiwshi joqari oqiw orninda qanday qa`nigelik boyinsha tayarliq ko`riwinen qaramastan, ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarin alip bariw kerek. Usinday tayarliqti ol keleshekte tu`rli bag`darda, yag`niy pa`n oqitiwshi sipatinda, klass basshisi sipatinda, mektep basshisinan biri (direktor, oqiw bo`liminin` baslig`i yamasa mektep basshisinin` ta`rbiyalik jumislar boyinsha orinbasari) sipatinda qollaniwi mu`mkin.

Pedagogika, ilimiy metodikalik a`debiyatlardi xaliq bilimlendiriw organlainin` direktivaliq hu`jjetlerin talqilap ko`rip shig`iw, bilim aliw maqsetinde anketalar tarqatiw, sabakdardi oqitiwshilar klass basshilarinin` klasstan tis ilajlarin gu`zetiwi ha`m olardin` talqilaniwi ha`m basqalar olardin` oqitiwshilardi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarinin` ju`da` tu`rli-tu`rligin ha`m qospalilig`in ko`rsetedi. Bul jumislar to`mendegishe ta`riypleniwi mu`mkin.

Ka`sip tan`lawdin` a`hmiyeti tuwrali qisqasha gu`rrin`lesiwler o`tkizedi, kurs bag`darlama materialin u`yreniw, ma`seleler sheshiw, individual` tapsirmalardi a`meliy-laboratoriya jumislardi orinlaw protsessinde ka`siplerge bolg`an qizig`iwshilig`i oyanadi.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw maqsetinde oqiwshilardi u`yretedi (gu`zetiwler, gu`rrin`ler o`tkizedi, anketa sorawlar tarqatip o`zin qiziqtirg`an sorawlarga juwap aladi. Shig`arma jazdiradi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw kartochkalarin toltiradi ha`m basqalar.) Oqiwshilardi islep shig`ariw miynetine qatnastiradi, olardin` miynetinin` na`tiyjeligin talqilaydi. Oqiwshilardi do`gerek jumislarina tartadi ha`mde olar ushin bayanlama temalarin tan`laydi. Bul derlik belgili ekonomikalik rayondag`i za`ru`r ka`sipler menen tanistiriw`a mu`mkinshilik beredi.

Oqiwshilardin` qa`niygelikler, islep shig`ariw aldin`g`ilari menen ushirasiwlarin sho`lkemlestiredi.

Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw mazmuni menen baytilg`an mektep kesheleri, olimpiyadalar, konkurslar sho`lkemlestiredi ha`m basqalar.

Sorawlar.

a. Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw sistemasin tu`sindirip berin`.

g. Ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw qa'niygelik jo'nelisinde nelerge a'hmiyet beriwin'iz za'ru'r.

A`debiyatlar.

a. N.Shodiev. Studentlerge oqitiwshilardi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumislarin u'yretiw. Toshkent. «Wqituvchi». a99u yil.

g. K.D.Davlatov. «Mehnat va kasb ta'limi va metodikasi». Toshkent. «Wqituvchi» a99g yil.

17 – LEKTsIYa.

KLASS BASShISI.

JOBASI:

a. Klass basshisinin` ka'sip tan'lawdag'i orni.

g. Klass basshisinin` ka'sip tan'lawdi sho'lkemlestiriwi.

k. Oqiw isleri boyinsha direktor orinbasarlarinin` waziypasi.

4. Mektepten tisqari ta'rbiyaliq jumislardi jetilistiriwdin` mazmuni.

Klass basshisi arnawli o'tkerilgen klass sabaqlarida ha'r qiyli jiynalislarda, keshelerde ka'sipti duris tan'lawdin` a'hmiyeti tuwrali oqiwshilar menen ha'r qiyli gu'rrin'ler o'tkeredi. Klass basshisi anketalar tarqatiw, gu'zetiwler ju'rgiziw ha'm jeke oqiwshilar menen gu'rrin'lesiw pikir alisiw joli menen oqiwshinin` qaysi ka'sipti tan'law niyetinde ekenligin aniqlap aladi.

Klass basshisi oqiwshilardi ha'r qiyli miynet tarawlari ha'mde en` ko'p tarqalg'an ka'sipler, sonin` ishinde beligili bir rayondag'i yaki o'zi jasap atirg'an rayondag'i ka'sipler menen tanistiradi. Bular menen tanistiriwda klass basshisi ata-analardi ka'rxananin` qa'niygeliklerin shaqiradi.

Klass basshisi oqiwshilardi do`gerek yamasa fakul'tativ sabaqlarg'a, ka'sipler boyinsha oqiwshilar brigadalarina qatnastiriw joli menen ha'r bir oqiwshinin` ka'sipke qizig'iwin ha'm ha`wes etiwini rawajlandiriwg'a sa'ykes klasstan tisqari ilajlarg'a qatnasiwg'a erisedi.

Klass basshisi sotsialliq-paydali jumislardi sho'lkemlestiredi ha'm jobalastiradi, islep shig'ariw brigadalarin miynet ha'm dem aliw orinlarin sho'lkemlestiredi. Klass basshisi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw maqsetinde no-9 klass oqiwshilarinin` qizig'iwshilig'in ha'm qa'biletlerin jaliqpastan birimlep u'yrenedi, gu'zetiwi na'tiyjesinde taliqlaydi.

Klass basshisi ka'sipler boyinsha ha'r qiyli do`gerekler ha'm oqiwshilar brigadalarinin` basshilari menen birlikte x-9 klass oqiwshilari ha'mde olardin` ata-analari menen individual so'ylesiwler o'tkizedi. Ol so'ylesiwler o'tkiziwdin` maqseti - ha'r bir oqiwshinin` ka'siplerdi

sanali tan`lawi ha`m bilim aliwdi dawam ettiriw jollarin belgilep beriwge ja`rdemler beriwden ibarat.

Mektep direktori (basshisi) direktordin` oqiw isleri boyinsha orinbasari, ruwxiyliq ha`m ag`artiwshiliq boyinsha orinbasari, mektepten tisqari ta`rbiyalıq jumislari sho`lkemlestiriwshiler, mekteptin` ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislarina metodikalıq jaqtan basshiliq etedi (ta`biyg`iy matematikalıq ha`m gumanitar tsikldegi pa`nlerdin` oqitiliwında ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw elementlerin duris kiritip bariw maqsetinde mekteptin` oqiw-metodikalıq birlespe jumislarin sho`lkemlestiredi).

Olar ha`r qiyli klass oqiwshilarin ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw (olarg`a tu`rli ka`sipler tuwralı, bilim tu`sinikler beriw) ilajlarinin` arnawli tematikasin islep shig`adi.

Mektep klublari jumislarin, oqitiwshilardin` ja`miyetlik paydali jumislari ha`m islep shig`ariw miynetin jobalastiradi ha`m olardi sho`lkemlestiredi. Oqiwshilar islep shig`ariw brigadalarin, miynet ha`m dem aliw lagerlerinin` jumislarin jetilistiredi. Fakul`tativ praktikumlardi o`tkeriwdi sho`lkemlestiredi. Oqiwshilardin` ata-analarina ka`sipler tuwralı bilim, mag`liwmatlar beriwge ilayiq klasstan tis ilajlardi iske asiradi.

Jeke ma`sla`ha`tler sho`lkemlestiredi ha`m o`tkizedi. Mekteptin` islep shig`ariw, atalıq g`amqorlıqqa alg`an ka`rxanalari, ata-analar komiteti ha`m awıllıq professional` bilim beriw orinlari menen alıp baratug`ın jumislarin bir-birine sa`ykeslestiredi. Mektep basshisi, ka`sip tan`lawg`a bag`darlawg`a basshiliq etedi, klass basshisi, pa`n oqitiwshilari, metodikalıq birlespelerdin` ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumislari jobasin qarap shig`adi ha`m tastiyıqlaydi. Pedagogikalıq joqari oqiw jurtin tamamlag`an student qa`nigenin` ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw isine tayarlig`i haqqındag`i tu`sinigin kiritsek, ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw jumisina tayarlıq degende studentlerdi bul jumisqa tayarlawg`a sa`ykes materialdin` tolıq mazmunin islewdin` tolıq mug`dari ha`m sipat da`rejesin tu`sinemiz. Studentlerdi ka`sip tandawg`a bag`darlaw isne ilayiq sanalı bilimler ko`lemi, ka`sip tan`lawg`a bag`darlawdi a`melge asiriw metodikasin ko`z aldimizg`a keltiriw za`ru`r. Sonlıqtan bul tayarlıq mazmunin` qa`liplestiretug`ın bilimlerdi, yag`niy pedagogikalıq joqari oqiw ornin pitirgen qa`niyge mektepke qanday bilimler menen keliwi kerekligin belgilep alamiz.

Ha`zirgi didaktika pa`ninde qabil etilgen ta`lim mazmuninin` to`rt komponentli strukturasinan paydalanıp, pedagogikalıq oqiw ornin pitkerge qa`niygede bilimler, uqıp ha`m ko`nlikpeler jumisqa do`retiwshilik penen jaqinlasıw ha`m jeke adamnin` ka`sip tan`lawg`a bag`darlawdi iske asiriwda za`ru`r bolg`an sipatlari bolıwi kerek dep oylasaq, bul komponentlerdin` ha`r birin qisqasha qarap shig`ayiq.

a. Ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw mu`na`sibeti menen oqitiwshinin` bilimlari tu`rli maqsetke xızmet etiwı kerek.

Islep shig'ariw jumis tu'rleri ha'm ka'sipleri tuwrali ha'zirgi zaman islep shig'ariwi ha'm jumistin` ta'biyg'iy-ilimiy, texnika-texnologiyaliq ha'm siyasiy sho'lkemlestiriw, tiykarlarin ko`rsetiwshi ilimiy ha'm ilimiy texnikaliq bilimler.

Islep shig'ariw, jumislar ha'm qa'nigeler tuwrali ka'sipke ilayiq bilimler. Ka'sip tan'lawg'a bag`darlaw tarawindag'i psixologiyaliq, pedagogikaliq ha'm metodikaliq bilimler. Ja'miyettin` mektepke qoyatug'in demografiyaliq problemalari, miynet resurslari sistemasi ha'm basqalar haqqindag'i ekonomikaliq bilimler.

g. Oqiwshinin` joqarida keltirgen bilim gruppalarina muwapiq tu'rdegi ha'reket usillari (ko`nlikpe, uqipliqlari).

k. Do`retiwshilik iskerlik ta`jriybesi-pedagogika joqari oqiw orninda o`z tayarlig`i boyinsha islengen bilim ha'm uqipliqlardan na`tiyjeli paydalaniw.

no. Oqiwshinin` ideyaliq ko`z-qarasi ha'mde onin` ja'miyet ta`repien ju`klengen tiykarg'i waziypalardin` biri sipatinda ka'sip tan'lawg'a bag`darlawdi a`melge asiriwg'a psixologiyaliq a`deplilik tayarlig`in ta`miyinleniwshi jeke sipatlari.

Solay etip, pedagogika oqiw jurtlarinda bolajaq oqitiwshi ka'sip tan'lawg'a bag`darlaw jumisinin` joqarida keltirilgen jo`nelisinde tabisli xizmet ko`rsetiw ushin za`ru'r bolg'an bilim, uqip, ko`nlikpeler mazmunin isley aliwi tiyis. Ka'sip tan'lawg'a bag`darlaw qospali ha'm kompleks problema sipatinda bir qansha tamamanlarin, sotsialliq, ekonomikaliq psixologiyaliq, meditsinaliq, fiziologiliq ta`replerin o`z ishine aladi. Olardin` ayrimlari menen boljaq oqitiwshi derlik tanisqan bilgen boliwi kerek. Pedagogikaliq ha'm psixologiyaliq ta`repleri oqitiwshidan tek bilimlerdi g`ana emes, al tiyisli uqip ha'm ko`nlikpelerdi talap etedi. Bularsiz bolajaq oqitiwshi ka'sip tan'lawg'a bag`darlaw jumisin tabisli alip bara almaydi.

Ka'sip tan'lawg'a bag`darlawdin` joqarida ko`rsetilgen ta`replerin Yu.Vasil`ev tolig`iraq qarap shiqqan bolip to`mendegilerdi ko`rsetken edi.

a. Ka'sip tan'lawg'a bag`darlawdin` ekonomikaliq ta`repi, ha'zirgi waqitta keleshekte sotsialliq miynet tarawlarina qatnastirilatu`g'in miynet resurslarinin` demografiyaliq du`zilisin, miynetin` ka'sipler boyinsha bo`liniwdegi ka'sip mamanlig`inin` o`zgeriwdegi (joli jumisshi ku`shine bolg'an talap da`rejesi menen) tiykarg'i tendentsiyalardi: Sanaat tarmaqlarinin` teritorialiq jaylasiwi kasipler mamanliqlar boyinsha jumisshi ku`shine bolg'an ku`ndelik ha'm keleshektegi talaplari: ka'sip tan'lawg'a bag`darlawdin` na`tiyjeligin na`zerde tutadi.

g. Ka'sip tanlawdin` sotsialliq ta`repi to`mendegilerdi yag`niy ilimiy-texnikaliq rawajlaniwi, tuwri sotsialliq rawajlaniw talaplarin (bular jaslardan` ka'sip tan'lawg'a bag`darlawin iske asiriw protsessinde esapqa aliw kerek). Ja'miyetshilik pikirin keltirip shig`aratug`in tu`rli ka'siplerdin` sotsalliq abiroyin payda etetug`in sebeplerin kadrlardin` islep shig'ariwda bekkem ornalasip qaliwg'a ja`rdem beretug`in sotsialliq ha'm a`deplilik faktorlardi o`z ishine aladi.

k. Ka'sip tan'lawg'a bag'darlawdin` psixologiyaliq ta'repi adamnin` ka'siplik jaqtan a'hmiyetli bolg'an o'zgesheliklerin: jumis ha'm ka'siplerdin` tu'rli tiplerin: ka'sipke jaramlig'inin` psixologiyaliq a'hmiyeti ha'm oni qa'liplestiriwdin` mu'mkin bolg'an jollarin na`zerde tutadi.

no. Problemanin` pedagogikaliq ta'repi jaslaridin` ka'siplerdi sanali ra'wishte tan'lawg'a tayarlaw maqsetinde olar ortasinda alip barilip atirg'an oqiw ha'm ta'rbiyaliq jumislar na'tiyjeligin asiriw jollarin belgileydi: Oqiwshilardin` islep shig'ariw miynetine psixologiyaliq jaqtan tayarliq jag'daylari ha'm mekteptin` ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumisindag'i ta'biyaliq xizmeti mu'mkinshiliklerin u'yreniwdi o'z ishine aladi.

Sorawlar.

1. Klass basshisi qaysi oqiw sabaqlar ha'm sabaqtan tis ilajlardi a'melge asiradi.

TEKSERIW SORAWLARI.

1. Siyasiy-sotsialliq tsiklge kirgen pa'nlerdi ko'rsetip berin`.
2. Oqiw jobasindag'i pa'nlerdin` ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw boyinsha jumislarin sho'lkemlestiriw mu'mkinshilikleri.
3. Oqiw bag'darlamalarin du'ziw protsessinde ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw a'hmiyetin aship berin`.

A`debiyatlar

1. Shodiev T.U. Studentlerge wquvchilarini kasb tanlashga ywllash ishlarini urgatish. a9xu y.

18 – LEKTsIYa.

Psixologiyaliq, pedagogikaliq pa'nlerdi u'yreniwdе studentlerdi ka'sip tan'lawg'a bag'darlaw jumislarina teoriyaliq metodikaliq jaqtan tayarlaw.

J O B A:

1. Psixologiya pa'ninin` ka'sip tan'lawg'a bag'darlawda teoriyaliq tiykarlari.
2. Pedagogika pa'nin u'yreniwdе ka'sip tanlawg'a bagdarlawdin` metodikaliq tiykarlari.
3. Qa'niygelikke kirisiw pa'ninits mazmuni.

Uliwma psixologiya, jaslar psixologiyasi ha'm pedagogik psixologiya bag'darlamalarin taliqlap ko'rgende, olar oqiwshilardi ka'sip tatslawg'a bag'darlaw ma`seleleri menen baylanisli bolg'an ha'm sol sebepli oqitiwshilardi studentlerdin` sanali ka'sip tan'lawi problemi menen

tanistiriwǵa maǵbuǵr etiwshi bir qansha temalardin barlıǵın koǵsetedi. Misali: Haǵzirgi zaman psixologiyasın duǵzilisi, waziypasi haǵm metodlari (balalar haǵm jas oǵspirimlerden jeke oǵzgesheliklerin, olardin iykemlilik haǵm qizǵıwshılıqların uǵyreniw) „Jaslar psixologiyası“ (Jigit haǵm qızların keleshektegi iskerligi, psixologik haǵm aǵmeliy tayarlawda jaǵmiyetlik paydali haǵm oǵnimli miynettin roli, kaǵsip tanlawdin psixologiyalıq oǵzgeshelikleri). Bunnan basqada bagǵdarlamada koǵrsetilgen jeterli mugǵdardagı temalar bolıp, olardı uǵyreniw studentlerdi kaǵsip tanlawǵa bagǵdarlaw jumısına tayarlaw waziypalari menen baylanisli bolıwı muǵmkin. «Oqitiwshılıq kaǵsibine kirisiw» temasında kaǵsip tanlawǵa bagǵdarlaw muǵmkinshiliklerin talqılap koǵrsetip beriwde en daǵslep «Oqitiwshılıq kaǵsibine kirisiw». Pedagogika tariyxına toqtalıp oǵtiwge tuwra keledi. Son jaslar psixologiyası haǵm pedagogikalıq psixologiya paǵni haǵm jeke metodikalarg a toqtap oǵtemiz.

«Oqitiwshılıq kaǵsibine kirisiw» kursın uǵyrengenimizde studentlerge oqiwshılarda kaǵsip tanlawǵa bagǵdarlaw haqqında, onın mektepte shoǵlkemlestiriliwı tuwralı bir qansha magǵliwmatlar berip baramız. Kaǵsip tanlawǵa bagǵdarlaw isin alıp bariw oqitiwshıdan jeke adamdı uǵyreniw metodlari, xalıq xojalıǵının kadrlarg a bolǵan muǵtaǵjılıǵı haǵm basqalar tuwralı arnawlı bilimlerge iye bolıwın talap etedi. Oqitiwshi predmet, paǵn oqitiwshi sipatında, klass basshisi sipatında haǵm de klasstan tis taǵrbiyalıq jumislardin shoǵlkemlestiriwshisi sipatında islewi muǵmkin. Sonı da koǵrsetip oǵtiw kerek, kaǵsip tanlawǵa bagǵdarlaw jumisin iske asiriwda oqiwshılarg a belgili bir maqsetti izlep taǵsir etiw, olarda miynetke unamli muǵnaǵsiybetti tayarlaw ushin haǵr qiyli forma haǵm metodlardan paydalaniw, oqiwshılardin konkret miynet xızmetine bolǵan qizǵıwın anıqlaw xaǵm onı jetilistiriwdin naǵtiyjeli jolların tabıw zaǵruǵr, oqitiwshıǵa qoyilatugın talaplardı (ken koǵlemdegi politexnikalıq bilim mugǵdari, ilimiy bilimi, pedagogik sheberligi h.t.b.) taǵriyplegende derlik usı sipatlarg a iye bolǵan oqitiwshi g a na oqiwshılardı kaǵsip tanlaw jumısına durıs haǵm naǵtiyjeli bagǵdar beriwı muǵmkinligin koǵrsetiw aǵhmiyetli. Studentler mektepte kaǵsip tanlaw jumisinin shoǵlkemlestiriwı menen aldın-ala tanisiwlari kerek. Bunda oqiwshılardin oqiw haǵm miynet xızmetine, olardin biliw haǵm professional qizǵıwshılıqların rawajlandiriwdagı roline, oqiwshılardin jeke oǵzgeshelikleri haǵm jasin esapqa alıp, olardin jedel xızmetine basshılıq zaǵruǵrligine toqtalıw, tanlap algan kaǵsibine haqıyqiy qizǵıwshılıq tuwdiriw ushin ol yamasa bul klass oqiwshılarının tuǵrli paǵnlerge qizǵıwın esapqa alıp olarg a ilayiqlastirilǵan ilajlar sistemasin islep shıǵıw kerek. Qaǵsip tanlawǵa bagǵdarlawdı politexnikalıq taǵlim haǵm miynet tayarlıǵı menen birlikte aǵmelge asriwdı, jaǵma aǵt shoǵlkemleri, atalıq g a mxorlıq etiwshi kaǵrxana mekemeleri ata-analardin oqiwshılarıdı kaǵsip tanlawǵa bagǵdarlaw isine jaylastiriwǵa ilayiq xızmetin saǵykeslestiriwde uliwma bilim беретugin mekteplerdin rolin tuǵsiniwge erisiw uǵlken aǵhmiyetke iye. Mektep, sem ya haǵm atalıq g a mxorlıq etiwshi islep

shig'ariw kollektivlerinin` o`z-ara g'amxorlig'i ma`selesine ayriqsha toqtaw, bunda oqitiwshinin` sol tarawdag'i jumis mazmunin aship beriwi tiyis. Studentlerge oqiwshilardin` professional` qizig'iwlarin u`yreniwde yamasa ata-analardin` ka`siplerge, o`z balalarinin` professional` qizig'iwshiliqlarina, sonday-aq belgili bir ka`sipti tan`law sebeplerine bolg'an mu`na`siybetin aniqlawdi klass basshisi ja`rdem beriw siyaqli tapsirmani beriwi mu`mkin.

Tekseriw sorawlari.

1. Psixologiya pa`nin u`yreniwde adamnin` qanday ta`replerine a`hmiyet beriw sha`rt.
2. Pedagogika pa`nin u`yreniwde studentlerdin` qaysi qa`siyetlerine tiykarlaniw kerek.
3. Qa`niygelikke kirisiw pa`ninin` bag`darlamasin du`ziw jol jobalari.

A`debiyatlar

1. Txorjevskiy. Mehnat ta`limi metodikasi. T. «Wqituvchi». a9xu.
2. Shadiev. Studentlarga wquvchilarini kasb tanlashga ywllash ishlarini urgatish. a9xu y.

19– LEKTsIYa.

Studentlerdi ka`sipke bag`darlaw sistemasindag'i arnawli ilimiy ha`m uliwma texnik tsikldegi pa`nler.

Jobasi:

1. Studentlerdi ka`sipke bag`darlaw sistemasindag'i arnawli tsikldegi pa`nler.
2. Studentlerdi ka`sipke bag`darlaw sistemasindag'i uliwma texnikaliq tsikldegi pa`nler.

Oqitiwshi aldinda studentler menen ka`sipke bag`darlawg'a tiyisli jumislardi alip bariwdi ol yaki bul da`rejede ko`ldenen` etip qoyatug'in uliwma texnika pa`nleri programmalari arasinda «Mashina taniw» kompleks kursinin` programmasin «Elektrotexnika», «Esap texnikasi elementleri», «Radio texnika» kurslari programmalarin misal etip o`tiw mu`mkin. Studentlerdi ka`sipke bag`darlaw jumisina tayarlaw ma`seleleri «Mashina taniw» kompleks kursinda anig'iraq qa`liplestirilgen.

«Mashina taniw» kursinda «Konstruktsion materiallar texnologiyasi» ko`p da`rejede ka`sipke bagdarlawg'a ja`rdem beredi. Bul programmanin` to`mendegi temalarin aship beriwi mu`mkin:

a. Kirisiw. Konsturktsion materiallar texnologiyasinin` texnologiyaliq pa`nler, miynettin` politexnikaliq ta`lim menen baylanisi.

g. Qara ha'm ren'li materiallardi islep shig'ariw. Domna pechinin` du`zilisi. Domna pech tsexinin` strukturasi. Domna pechin avtomatlastiriw h.t.b.

k. Zagatovkani tayarlaw usillari. Quymashiliq. Quymashiliq texnologiyasi.

no. Materiallarg`a mexanik islew beriw tiykarlari. Tiykarg`i metal qirqiwshi stanoklar: joniw, kesiw, pardozlaytug`in stanoklar ha'm olardan paydalaniw tarawlari.

o. Ekskursiyalar. Mashinasizliq yaki metall quyiwshi zavod (tsexina) yamasa mashina detallarin jiynawshi remont zavodina.

Usi joqaridag`i sanaattin` tu`rli tarmaqlarin (qara ha'm ren'li metallurgiya, mashina taniw ha'm metallg`a islep beriw), islep shig'ariw protsessinin` texnikasi ha'm texnologiyasi, qara ha'm ren'li matallurgiya tarawinda ilimpazlardin` roli, paykalaw (svarka), islep shig'ariw a`sbaplari ha'm de texnologiyasi ha'm basqalarin ko`rsetip o`ttik.

«Elektrotexnika» kursinin` oqiw programmasi o`z aldina qoyg`an maqseti bolajaq fizika oqitiwshisin politexnik ta`lim sistemasinda elektrotexnikaliq tayarlig`in ta`miyinlew bolip, ol o`z na`wbetinde miynet ta`limin tu`pten jaqsilawg`a, oqiwshilardi sotsialliq paydali, islep shig'ariw miynetine tayarlawdi qa`liplestiriw lazim.

Bul kurstin` kirisiw bo`liminde, mektep oqiwshilarinin` oqiw islep shig'ariw brigadalari yaki mektep oqiw ta`jiriybe uchastkasindag`i jumislardi ilimiy tiykarda sho`lkemlestiriw, oqiwshilardi awil-xojaliq ka`sipleri boyinsha ka`sipke bag`darlawdi a`melge asiriw, mektepte awil-xojalig`i boyinsha fakul`tativ kurslardi u`yreniw ushin awil-xojaliq tiykarlarin biliw za`ru`r dep belgilenedi.

Awil xojaliq tiykarlarinin` barliq bo`limlerin u`yreniw tek studentlerdin` awil xojaliq tayarliqlari g`ana emes, olardi ka`sipke bag`darlaw jumisina bag`darlaw jumisina tayarlawg`a da ja`rdem beriw kerek.

A'DEBIYATLAR DIZIMI

Tiykarg'i' a'debiyatlar

1. Muslimov N.A., Mullaxmetov R.G. Kasb tanlashga ywllash. Wquv qwllanma.-Toshkent: WzROWMTV, 2007

Qosi'msha a'debiyatlar

1. Jo'raev R.X., Tolipov O'.Q., Sharipov Sh.S. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunar yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Monografiya. -T.:FAN. 2004. 120 b.
2. O'zbekiston Respublikasida o'quvchi-yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimini rivojlantirish konsepsiyasi. –Toshkent: O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi. 2002. 12 b.
3. Boltaboev S.A. Tolipov U. Umumiy o'rta ta'lim maktablari kasbga yo'naltirish o'quv-metodika kabineti faoliyatini tashkil qilish bo'yicha metodik tavsiyanoma. -Toshkent 2000.
4. Tolipov O'.Q., Sharipov Sh.S., Xolmatov P.Q. Darsdan tashqari Mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash texnologiyasi. –Toshkent: O'zPFITI. 2004. 32 b.

Elektron ta'lim resurslari

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz